

ECONOMIE
lokaal

Alles-in-1 examentraining

havo - 2017/2018

havo.economielokaal.nl

door P.A. Bloemers

Beste examenleerling,

Met deze *Alles-in-1-examentraining* kun je je optimaal voorbereiden op het school- en centraal examen.

Inhoud deel 1 – Per domein

In het eerste deel is de training ingedeeld op basis van de examendomeinen.

Per domein vind je er:

- ✓ een korte opsomming van de belangrijkste theorie van dat domein: *Highlights*
- ✓ een selectie examenopgaven die passen binnen dit domein
- ✓ hints bij deze opgaven, die je helpen het antwoord te vinden als je er zelf niet uit komt
- ✓ de uitwerkingen van die examenopgaven.

Inhoud deel 2 – Drie volledige examens

In het tweede deel is de training erop gericht dat je oefent met een volledig examen.

Je vindt er drie recente examens, met antwoorden. Maak tenminste één keer eens een volledig examen zonder pauze om zoiets te ervaren.

Advies werkwijze

Oefenen met examens heeft pas zin als je de theorie redelijk beheerst: controleer dus eerst met behulp van de *highlights* of je de theorie inderdaad nog redelijk beheerst. Duik terug in de boeken of ga naar havo.economielokaal.nl om jezelf bij te spijkeren waar nodig.

Oefenen met examens is niet alleen controleren of je de theorie inderdaad beheerst, maar gaat ook/vooral om het trainen van zorgvuldig werken en goed formuleren. Ben dus heel kritisch wanneer je jezelf controleert. (Laat ook je docent eens kijken naar je antwoorden.)

Maak eerst een hele opgave voordat je gaat nakijken. Ook wanneer dat betekent dat je een vraag moet open laten; dat kan je op een examen ook gebeuren.

Richtlijnen voor een goed examen-antwoord

Bedenk dat de antwoorden die je in deze *alles-in-1-examentraining* vindt bedoeld zijn om je eigen antwoord te toetsen. Het zijn géén voorbeelden van een perfect examenantwoord!

Met het trainen op goede examenantwoorden kun je gemiddeld een half punt op je examen verdienen!!

Zorg ervoor dat je:

- + in je antwoord alle kernwoorden uit de vraag (en eventueel de tekst waar naar verwezen wordt) verwerkt.
- + in je antwoord deze kernwoorden ook omschrijft; dus de betekenis van het woord toelicht.
- + gegevens uit bronnen of grafieken die je moet gebruiken letterlijk benoemt “in bron 6 staat dat de inflatie in 2010 2% bedroeg...”.
- + bij berekeningen alle getallen benoemt; een berekening is dus meer dan een reeks getallen.
- + berekeningen gestructureerd opschrijft (ook al kost dat wat meer papier).
- + een berekening afsluit met een conclusie die het antwoord op de vraag formuleert “*dus de werkloosheid is met 3% gedaald*”.

Bovendien:

- ✓ lees na het opschrijven van je antwoord nogmaals de vraag om te controleren of je écht antwoord gegeven hebt op deze vraag.
- ✓ een antwoord van twee regels of minder is een uitzondering; voor een volledig antwoord zijn al snel vier of vijf regels nodig.

Let goed op de eerste woorden in de vraag. Die geven aan wat er precies van je verwacht wordt. Onderstaande tabel biedt wellicht steun.

In de vraag...	of zo iets als...	Antwoordmethode
Leg uit..	Beargumenteer.. Beredeneer.. Beschrijf.. Verklaar.. Licht toe.. Motiveer.. Waarom.. Waaruit blijkt..	Als...dan...omdat.. Stap 1, stap 2. Gebruik de vraag in je antwoord. Zorg dat de kernwoorden uit de vraag of de tekst waar naar verwezen wordt in je antwoord terug komen. <i>Als er deflatie is, kunnen de bestedingen dalen, omdat consumenten de aanschaf van producten gaan uitstellen vanwege de verwachte daling van de prijzen.</i>
Bereken..	Geef aan met een berekening.. Toon aan met een berekening..	Gebruik je rekenmachine, maar schrijf wel precies de stappen van je berekening op. Schrijf ook bij alle getallen op wát het voorstelt. Ook je tussenantwoorden!
Wat is..	Wat betekent.. Omschrijf.. Wat verstaat men onder.. Wat wordt bedoeld met..	Herhaal de vraag en vul aan met je antwoord. <i>Onder overbesteding verstaan we de situatie waarbij de bestedingen de productiecapaciteit overtreffen.</i>
Hoe..	Door welke oorzaak.. Noem de reden.. Waardoor..	door...is...(want/omdat) Herhaal de vraag en ga door na is. <i>Door de inflatie is de koopkracht gedaald, omdat je voor eenzelfde bedrag minder kunt kopen vanwege de gestegen prijzen.</i>
Hoeveel..	Bepaal de omvang.. Hoe groot..	Een getal en een motivatie. Schrijf je berekening erbij, benoem getallen en schrijf je motivatie uit. <i>De beroepsbevolking bestaat uit 650.000 personen, want er zijn 50.000 werklozen en 600.000 werkenden die samen de beroepsbevolking vormen.</i>
Noem..	Geef.. Wie..	Meestal is hier geen verdere verklaring of motivatie gevraagd. Je kunt volstaan met een kort antwoord.

Bron: Tijdschrift voor het economisch onderwijs (Hein Pot), bewerkt.

Tot slot

Deze examentraining is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid gemaakt.

De *highlights* geven, zoals de naam al suggereert, geen volledig overzicht van de examenstof. De auteur is op geen enkele wijze aansprakelijk te stellen.

Ik wens iedereen veel succes met het examen!

P.A. Bloemers.

© economielokaal 2017/2018

Inhoudsopgave

BESTE EXAMENLEERLING, ...	1
INHOUDSOPGAVE	3
DOMEIN <i>MARKTEN</i>	5
Highlights	5
Markt en marktvormen.....	5
Elasticiteiten.....	7
Kosten, opbrengsten en winst.....	7
Producenten en doelstellingen	8
Overheidsingrijpen.....	9
Opgaven	11
Hints	27
Uitwerkingen	30
DOMEIN <i>RUILEN OVER TIJD</i>	36
Highlights	36
Inflatie: nominaal en reëel	36
Pensioen.....	36
Overheidsfinanciën	37
Balans en Resultatenrekening.....	38
Opgaven	39
Hints	48
Uitwerkingen	50
DOMEIN <i>SAMENWERKEN & ONDERHANDELEN</i>	54
Highlights	54
Speltheorie.....	54
Samenwerken / onderhandelen	54
Arbeidsmarkt.....	55
Opgaven	56
Hints	62
Uitwerkingen	64
DOMEIN <i>RISICO & INFORMATIE</i>	67
Highlights	67
Verzekeren	67
Beleggen.....	67
Ondernemingsvormen	68
Opgaven	69
Hints	79
Uitwerkingen	81
DOMEIN <i>WELVAART & GROEI</i>	84
Highlights	84
Productie- en inkomen meten.....	84

Nationale Rekening	84
Personele inkomensverdeling	85
Loon- en Inkomstenbelasting	86
Categoriale inkomensverdeling	87
Opgaven	88
Hints	98
Uitwerkingen	101
DOMEIN <i>GOEDE TIJDEN, SLECHTE TIJDEN</i>.....	106
Highlights	106
Conjunctuur	106
Conjunctuurbeleid overheid.....	107
Structuur	107
Verkeersvergelijking van Fisher	108
Rentebekleid Centrale Bank.....	108
Betalingbalans en wisselkoers.....	109
Opgaven	111
Hints	123
Uitwerkingen	126
VOLLEDIGE EXAMENS	131
Examen 2017	131
Uitwerking examen 2017	141
Herexamen 2016	144
Uitwerking herexamen 2016	152
Examen 2016.....	155
Uitwerking examen 2016.....	163
AANTEKENINGEN / OPMERKINGEN	166

Domein *Markten*

Highlights

Markt en markt vormen

Concrete markt = locatie / plaats waar vragers en aanbieders elkaar écht ontmoeten, zoals bijvoorbeeld 'de markt op dinsdag'

Abstracte markt = geheel van vraag naar en aanbod van een bepaald product, zoals 'de huizenmarkt'.

Marktvormen

Omstandigheden waarmee vragers en aanbieders van een product te maken hebben. We onderscheiden daarbij in ieder geval:

Aantal aanbieders	Aantal vragers	Aard van het product	Marktvorm	Voorbeeld
veel	veel	homogeen	volkomen concurrentie / volledige mededinging	Aandelen, vreemde valuta
één	veel	'homogeen'	monopolie	vervoer per trein
enkele	veel	heterogeen	(heterogeen) oligopolie	supermarkten
veel	veel	heterogeen	monopolistische concurrentie	kledingwinkels

Volkomen concurrentie

Op een markt van volkomen concurrentie - of volledige mededinging - heeft een individuele producent geen invloed op de prijs. Die (evenwichts)prijs komt door de collectieve werking van vraag en aanbod tot stand.

Kenmerken volkomen concurrentie:

- veel vragers en veel aanbieders
- homogeen product
- transparante markt
- vrije toetreding

Bijvoorbeeld:

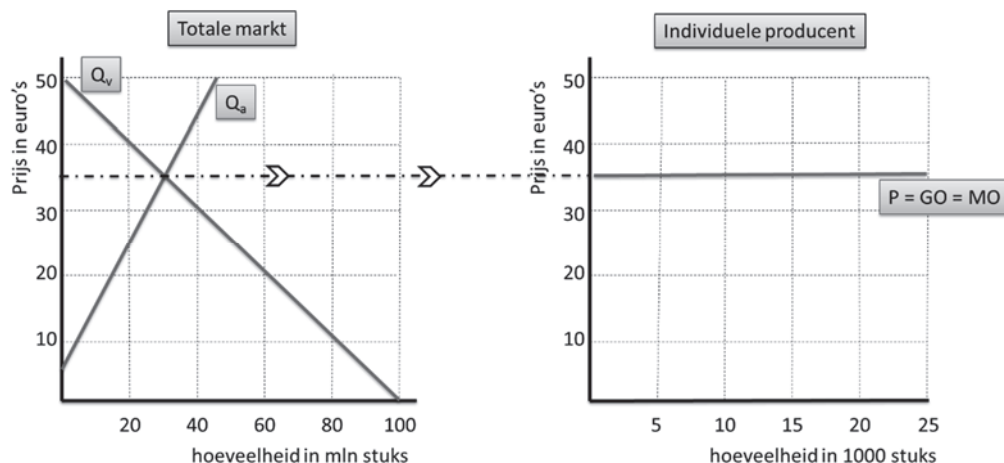
$$Q_v = -2P + 100$$

$$Q_a = P - 5$$

Waarbij:

P = prijs in euro's

Q = hoeveelheid

Vraaglijn

De vraaglijn geeft aan hoeveel de collectieve vraag naar een product is bij een bepaalde prijs.

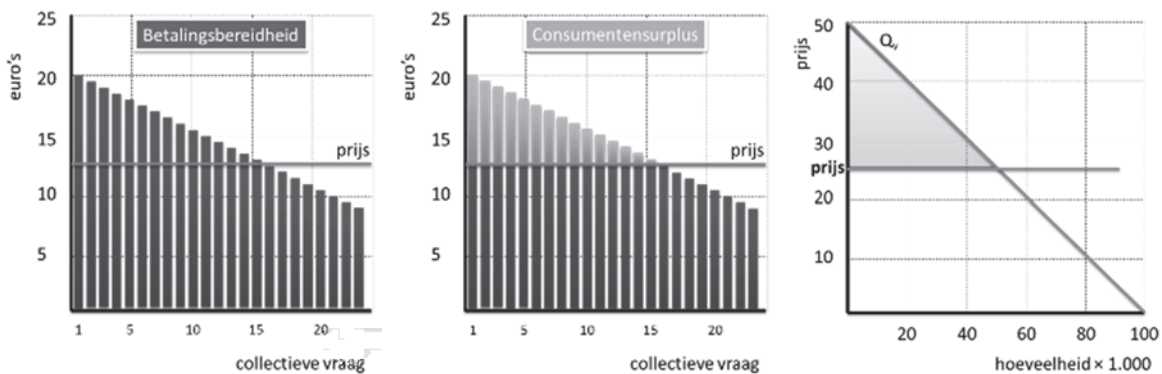
De lijn beschrijft dus de **betalingsbereidheid** van de gezamenlijke consumenten.

Bij het opstellen van een vraagfunctie (bijvoorbeeld $Q_v = -2P + 100$) worden andere factoren dan de prijs die óók invloed hebben op de vraag constant verondersteld. Dat zijn:

- het inkomen van de consumenten
- het aantal consumenten
- de voorkeur van de consumenten
- de prijs van andere producten

Wanneer één van deze vraagbepalende factoren wél verandert, dan verschuift de vraaglijn evenwijdig naar links / rechts.

Wanneer consumenten minder hoeven te betalen dan zij bereid zijn om (maximaal) te betalen, is er sprake van een **consumentensurplus**.

Het consumentensurplus in de rechthoek heeft dus de vorm van een driehoek, omdat de consumenten niet allemaal dezelfde betalingsbereidheid hebben.

Aanbodlijn

De aanbodlijn geeft aan hoeveel producten de gezamenlijke producenten bij een bepaalde prijs bereid zijn om aan te bieden.

Hoe hoger de prijs, hoe meer producenten bereid / in staat zijn om het product aan te bieden.

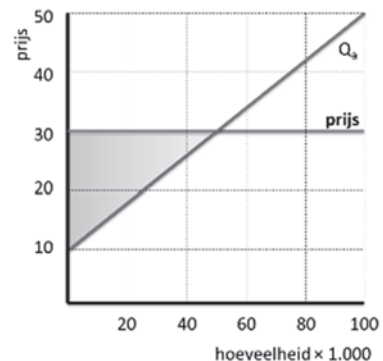
We noemen dat ook wel de **verkoopbereidheid** van de producenten.

Bij het opstellen van de aanbodlijn veronderstellen we andere factoren dan de prijs die óók invloed hebben op het aanbod constant.

In dit geval gaat het vooral om factoren die de kosten van het bedrijf beïnvloeden. Wanneer die tóch veranderen, verschuift de aanbodlijn evenwijdig omhoog / omlaag.

Wanneer producenten méér verdienen dan zij minimaal voor hun producten willen ontvangen, is er sprake van een **producentensurplus**.

Ook het producentensurplus heeft meestal de vorm van een driehoek, zoals te zien is in de afbeelding rechts.

Elasticiteiten

Een elasticiteit is een getal dat het verband aangeeft tussen twee procentuele veranderingen.

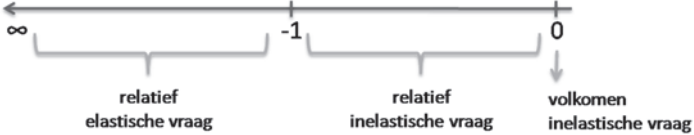

$$\% \Delta \text{ oorzaak} \times E = \% \Delta \text{ gevolg}$$

Een positieve waarde van de elasticiteit = een positief verband ($\uparrow \rightarrow \uparrow$ of $\downarrow \rightarrow \downarrow$)

Een negatieve waarde van de elasticiteit = een negatief verband ($\uparrow \rightarrow \downarrow$ of $\downarrow \rightarrow \uparrow$)

Een waarde tussen -1 en 1 geeft aan dat de $\% \Delta$ gevolg $<$ $\% \Delta$ oorzaak

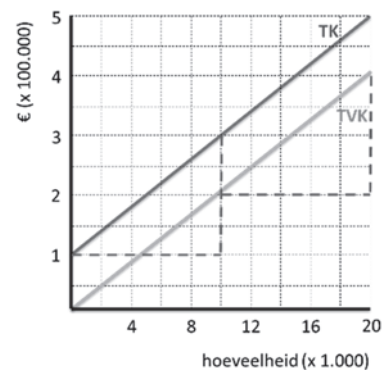
Een waarde groter dan 1 of kleiner dan -1 geeft aan $\% \Delta$ gevolg $>$ $\% \Delta$ oorzaak

<p style="text-align: center;">Prijselasticiteit van de vraag</p> 	<p>De prijselasticiteit geeft aan hoe sterk de vraag reageert op een procentuele prijsverandering.</p> <p>Je kunt met E_v voorspellen wat er met de omzet gaat gebeuren.</p>
<p>Bijvoorbeeld. Bij een prijselastische vraag ($E_v < -1$) reageert de vraag meer dan evenredig op een prijsverandering. Dus de vraag verandert in procenten meer dan de prijs. Als de prijs stijgt, daalt de vraag (in procenten méér); de omzet zal dus dalen ($P \times Q$)</p>	
<p style="text-align: center;">Inkomenselasticiteit</p> 	<p>De inkomenselasticiteit geeft aan hoe sterk de vraag naar een product reageert op een procentuele inkomensverandering.</p>

Kosten, opbrengsten en winst

Er zijn maar twee soorten kosten:

- **Vaste kosten** (of: **constante kosten**)
= het totaalbedrag staat per periode vast en is onafhankelijk van het aantal geproduceerde producten
Bijvoorbeeld: huur, afschrijving, rente
- **Variabele kosten**
= het totaalbedrag is afhankelijk van het aantal producten dat in een periode wordt geproduceerd
Bijvoorbeeld: grond- en hulpstoffen, energie
Wanneer de variabele kosten per product steeds hetzelfde blijven, spreken we van **proportioneel variabele kosten**.

Marginale kosten zijn de extra kosten die erbij komen als een bedrijf één extra product produceert. Zoals te zien is aan de stippellijn in de afbeelding worden die extra kosten veroorzaakt door de variabele kosten; de totale vaste kosten veranderen immers niet als je meer produceert.

In geval van proportioneel variabele kosten geldt: $GVK = MK$

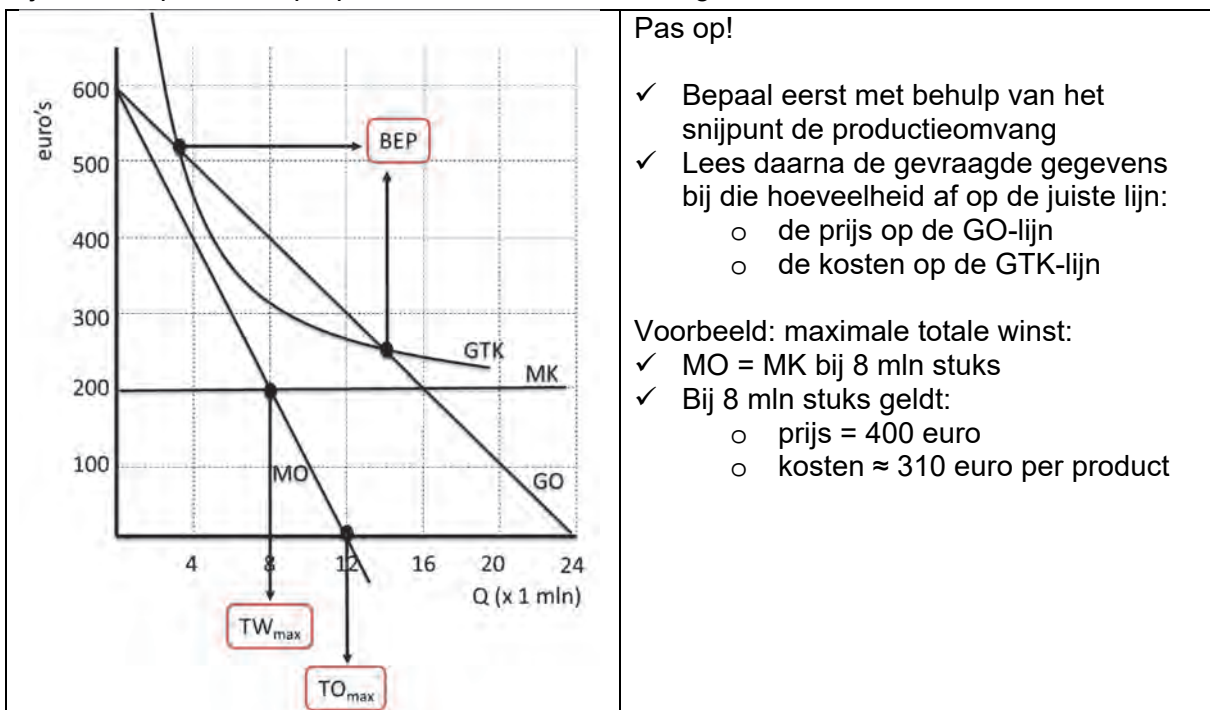

Producenten en doelstellingen

Er zijn drie standaard doelstellingen die je in de opgaven moet kunnen toepassen:

- **Break-even-afzet (break-even-punt)**
de productieomvang waarbij er geen winst en geen verlies gemaakt wordt, dus de productieomvang waar Opbrengst = Kosten (totaal of per product)
- **Maximale totale omzet**
bij hoeveel producten de omzet maximaal is, is afhankelijk van de marktvorm
  - Volkomen concurrentie: prijs staat vast, dus zoveel mogelijk producten verkopen (productiecapaciteit)
  - Monopolist: bij een productieomvang waar geldt $MO = 0$
- **Maximale totale winst**
bij een productieomvang waar geldt: $MO = MK$
(als MO en MK evenwijdig lopen, dan bij de productiecapaciteit)

Bij de monopolist met proportioneel variabele kosten geldt:

Overheidsingrijpen

Marktwerking zorgt voor evenwicht tussen vraag en aanbod, maar heeft ook tekortkomingen:

- er worden geen collectieve goederen geproduceerd.
- er wordt geen rekening gehouden met externe effecten, zoals milieuvervuiling.
- vanuit maatschappelijk belang gezien kan de evenwichtsprijs te hoog / te laag zijn.

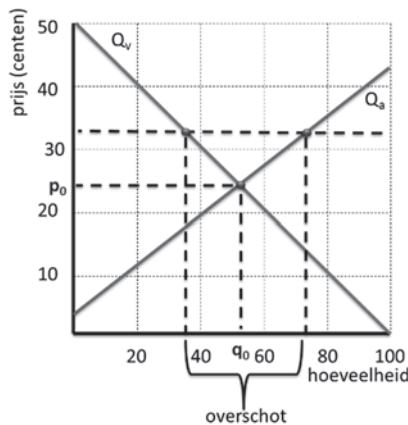
Om die reden kan de overheid besluiten om in te grijpen in de vrije marktwerking.

Overheidsingrijpen kan:

- marktconform; er blijft dan sprake van een evenwichtssituatie.
Dan grijpt de overheid in met heffingen (BTW, accijns) of subsidies.
- Niet-marktconform; er ontstaat dan een situatie waar vraag en aanbod niet meer aan elkaar gelijk zijn.
Dan grijpt de overheid in met minimum- of maximumprijzen.

Minimumprijs

De evenwichtsprijs kan door vrije marktwerking te laag wordt, zodat producenten hiervan niet kunnen overleven. Wanneer het maatschappelijk van belang is dat deze producenten wél overleven kan de overheid een minimumprijs (of garantieprijs) instellen.

Nadeel hiervan is dat er een productie-overschot ontstaat, dat (met belastinggeld) moet worden opgekocht tegen de minimumprijs.

Dit overschot moet:

- vernietigd worden (verspilling)
- buiten de eigen markt met subsidie verkocht worden (oneerlijke concurrentie)

Bovendien moet:

- buitenlandse concurrentie buiten gehouden worden met invoerrechten
- de eigen productie beperkt worden door producenten een productie-quotum op te leggen

Een minimumprijs komt vooral voor bij landbouwproducten.

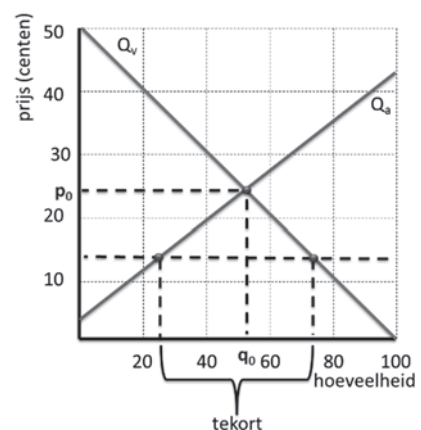
Maximumprijs

De evenwichtsprijs kan door vrije marktwerking te hoog worden, zodat niet alle consumenten het product kunnen betalen. Wanneer het maatschappelijk van belang is dat het product voor consumenten betaalbaar blijft kan de overheid een maximumprijs instellen.

Nadeel hiervan is dat er een tekort aan producten ontstaat.

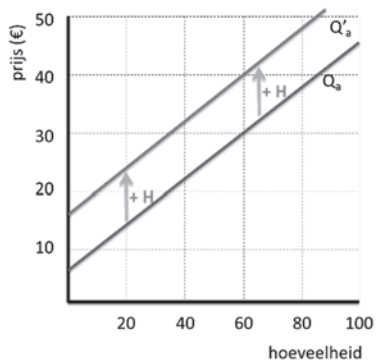
Er zal dus nagedacht moeten worden over een eerlijk verdeelsysteem.

In de praktijk kennen we dit systeem in de sociale huursector: wachtlijsten voor betaalbare woningen.

Heffing of subsidie

Met behulp van extra belasting of accijnzen (beide vormen van een heffing) of met behulp van subsidie kan de overheid de prijs van een product beïnvloeden. Voordeel van deze manier van ingrijpen is bovendien dat er geen tekorten of overschotten ontstaan.

Accijnzen worden vaak gebruikt om de negatieve externe effecten van een product zichtbaar te maken in de prijs. De producent moet dan een extra bedrag betalen per product. Hierdoor zal hij voor dezelfde productie voortaan een hoger bedrag aan de consument vragen: de aanbodlijn verschuift naar boven.

Subsidies werken op gelijke wijze. De producent krijgt van de overheid een bedrag per product, waardoor hij voor dezelfde productie voortaan een lager bedrag aan de consument hoeft te vragen: de aanbodlijn verschuift naar beneden.

Let op!

De prijs verandert meestal minder dan het bedrag van de heffing/subsidie. Dat komt omdat de consumenten reageren op de veranderde prijs.

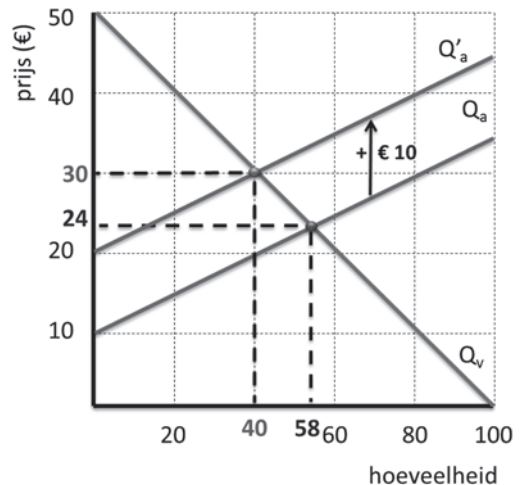
Hoeveel procent van de heffing/subsidie in de prijs verwerkt wordt, geven we aan met het

$$\text{afwentelingspercentage} = \frac{\Delta \text{ prijs}}{\text{bedrag heffing}} \times 100\%$$

In de figuur verschuift de aanbodlijn € 10 omhoog door een accijns.

De evenwichtsprijs gaat echter maar met € 6 omhoog (van 24 → 30).

$$\text{Het afwentelingspercentage} = \frac{€ 6}{€ 10} \times 100\% = 60\%$$

Opgaven

Opgave 1 | Het is maar een spelletje... (2015 TV2)

Klokslag 0.00 uur openden 150 Nederlandse gamewinkels hun deuren voor degenen die een exemplaar van het computerspel Great Car Robbery 5 (GCR5) wilden kopen. Al ruim voor middernacht stonden er in Nederland lange rijen voor de gamewinkels. GCR5 is ontwikkeld door het softwarebedrijf Splendid: één van de weinige bedrijven die dergelijke spellen produceren. De eerste versie van het spel (GCR1) werd in september 2013 wereldwijd geïntroduceerd. Tot nu toe zijn er in totaal 127 miljoen exemplaren verkocht.

- 2p 1 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
De gamewinkels hebben op de ... (1) ... de meeste invloed op de prijs. Op de verkoopmarkt is sprake van de marktform ... (2) ... en op de inkoopmarkt is sprake van de marktform ... (3) ....

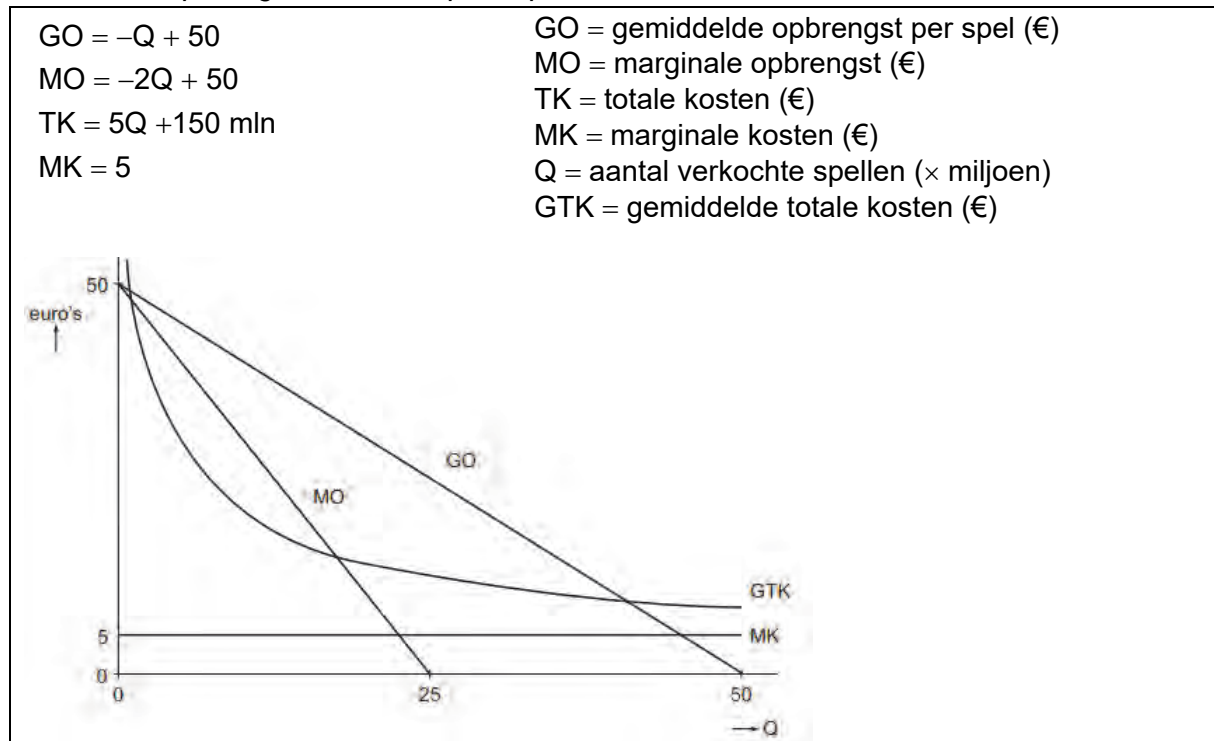
Kies uit:

- bij (1) inkoopmarkt / verkoopmarkt
- bij (2) monopolistische concurrentie / oligopolie
- bij (3) monopolistische concurrentie / oligopolie

Voorafgaand aan de introductie van het spel GCR5 vond er in de directievergadering van Splendid een discussie plaats over de verkoopprijs.

De financieel directeur: "Bij de eerste vier versies wilden we een groot marktaandeel en was onze doelstelling maximale omzet. Ik vind dat we bij GCR5 moeten streven naar maximale totale winst." De algemeen directeur: "Dat betekent dat we een hogere prijs moeten kiezen."

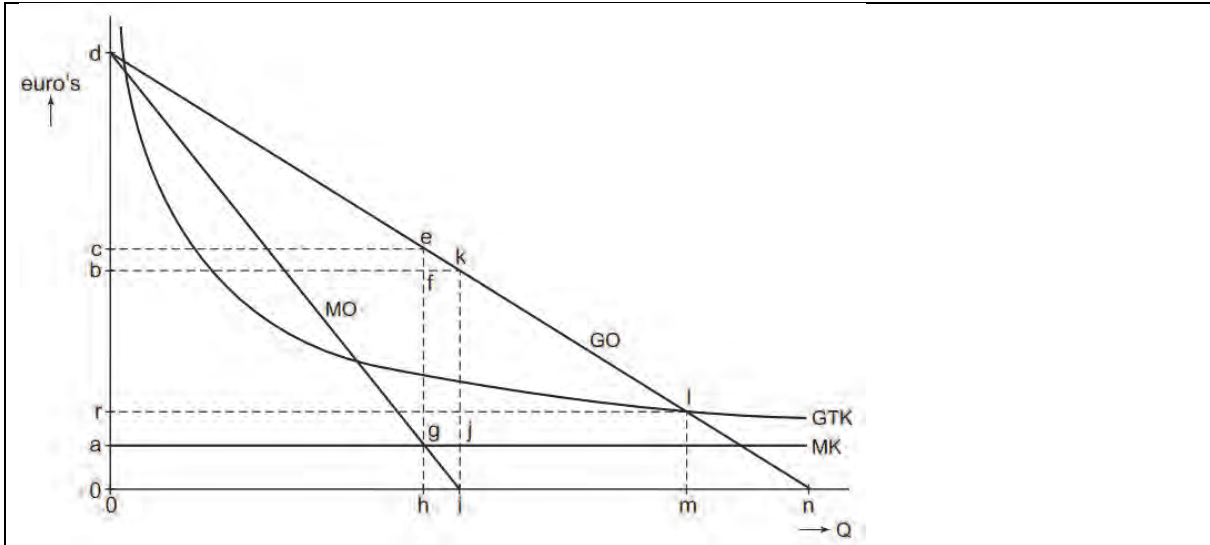
bron 1 kosten en opbrengsten van computerspel GCR5

Gebruik bron 1.

- 2p 2 Bereken de prijs die past bij de doelstelling van maximale omzet.
2p 3 Bereken de prijs die past bij de doelstelling van maximale totale winst.

bron 2 consumenten- en producentensurplus van computerspel GCR5

Gebruik bron 2.

- 2p 4 Geef met letters het oppervlak aan dat het consumentensurplus en het producentensurplus weergeeft indien het softwarebedrijf streeft naar maximale totale winst. Neem daartoe onderstaande tabel over op het antwoordblad en vul aan op de stippellijnen.

oppervlak consumentensurplus	...
oppervlak producentensurplus	...

Salim en zijn klasgenoot Kees hebben de introductie van het spel GCR5 als onderwerp voor een werkstuk. Het valt hen op dat bij de introductie van GCR5 alleen jongens in de rij stonden: geen meisje te bekennen. Om zich een beeld te vormen van het koopgedrag van jongeren bij dit computerspel maken Salim en Kees een schatting van prijselasticiteitscoëfficiënten (bron 3). Bij één waarde (letter a) verschillen ze van mening. Salim verwacht hier een elasticiteit van $-0,1$ terwijl Kees uitgaat van een elasticiteit van $-1,0$.

bron 3 prijselasticiteitscoëfficiënt bij potentiële kopers van GCR5

meisjes	$-0,9$
jongens	..a..

Gebruik bron 3 en bovenstaande tekst.

- 1p 5 Zou bij (a) een prijselasticiteitscoëfficiënt van $-1,0$ of $-0,1$ passen om een economisch juiste tabel te krijgen? Verklaar het antwoord.

Ook vragen Salim en Kees zich af waarom GCR5 pas vanaf een leeftijd van 18 jaar mag worden gespeeld. Tijdens hun onderzoek stuiten ze op een PEGI-richtlijn (bron 4). Salim: "Er is sprake van zelfbinding omdat softwarebedrijf Splendid zich aan deze PEGI-richtlijn moet houden."

bron 4 PEGI-richtlijn

Voor computergames bestaat er een Europese PEGI-richtlijn, waardoor in alle EU-lidstaten de minimale leeftijden voor games gelijk zijn. GCR5 heeft de classificatie 18+ gekregen. Daarmee wordt benadrukt dat dit spel beslist niet geschikt is voor personen onder de 18 jaar. PEGI is door de Europese Unie (EU) verplicht gesteld. Het is een richtlijn ter bescherming van kinderen.

Gebruik bron 4.

- 1p 6 Is de uitspraak van Salim juist of onjuist? Verklaar het antwoord.

Opgave 2 | Wie betaalt het gratis downloaden? (2012 TV2)

uit een weblog (juni 2010):

Popmuzikant Erwin Radjinder: "Iedereen roept dat gratis downloaden van muziek gewoon moet kunnen, maar wij proberen cd's te verkopen om te kunnen eten. Muzikanten als ik kunnen tegenwoordig niet meer leven van de inkomsten uit auteursrechten. Intussen klagen bezoekers van concerten over de hoge entreprijzen: tja, wat wil je met al dat meeliftgedrag van internetgebruikers!"

Auteursrechten vormen voor muzikanten een belangrijke bron van inkomen. Deze rechten zijn gekoppeld aan de verkoop van cd's en aan het aantal keren dat hun muziektitels worden gedraaid op de radio. Door het gratis downloaden van muziektitels door consumenten missen de uitvoerende muzikanten een deel van hun inkomsten uit auteursrechten.

- 2p 7 Leg uit dat het gratis downloaden door consumenten van muziektitels gezien kan worden als meeliftgedrag.
- 2p 8 Leg uit dat door het gratis downloaden het aanbod van nieuwe muziektitels zou kunnen dalen.

Medio 2010 kwam de Kamercommissie auteursrecht met een voorstel: "Verbied het gratis downloaden door consumenten van muziektitels, zoals dat al gebeurt in andere landen van de Europese Unie. Consumenten die het downloadverbod overtreden, kunnen door de provider afgesloten worden van toegang tot het internet."

De Consumentenbond beweert: "Gratis downloaden verhoogt de welvaart: per saldo neemt op de markt voor muziektitels het totaal van consumenten- en producentensurplus toe. Dat heeft een onderzoek aangetoond." Zie ook bron 1.

bron 1 uit een onderzoeksrapport

Uit het onderzoek naar de economische effecten van het gratis downloaden komen de volgende schattingen op jaarbasis:

- in 2009 hebben Nederlanders 1,5 miljard muziektitels gratis gedownload. De gemiddelde betalingsbereidheid voor deze muziektitels bedraagt € 0,12 per titel;
- als gevolg hiervan zijn de winkelverkoop van muziektitels afgenomen, waardoor het consumentensurplus naar schatting is gedaald met 60 miljoen euro;
- en als gevolg is voor de muziekindustrie, de producent van de muziektitels, het producentensurplus naar schatting gedaald met 100 miljoen euro.

Conclusie: gratis downloaden verhoogt de welvaart.

bron 2 alternatief voorstel van de Consumentenbond

De Consumentenbond pleit, samen met de muziekindustrie, voor een heffing van vijf euro op alle digitale apparatuur, van mp3/4-spelers tot laptops, die kan worden gebruikt om van internet muziek op te nemen en af te spelen. De opbrengst van deze heffing gaat naar de Stichting Thuis kopie. Deze stichting zorgt voor de verdeling van dit geld over de verschillende rechthebbende partijen in de muziekindustrie. Vertegenwoordigers van consumenten en producenten hebben afgesproken dat de Stichting Thuis kopie per jaar minimaal 30 miljoen euro moet ontvangen.

bron 3 enkele reacties op het voorstel van de Consumentenbond via een weblog

- Petra12 op 18 juni 2010:
"En als je nooit iets gratis downloadt, maar netjes cd's in de winkel koopt en die op je eigen apparatuur afspeelt, dan betaal je dubbel!"
- Atilla22 op 8 juli 2010:
"Een slecht plan! Ik heb een elektronikawinkel en verkoop mp3-spelers voor veertig euro per stuk. Als ik die voorgestelde heffing volledig doorbereken in de prijs, verwacht ik dat mijn omzet inclusief heffing zal afnemen."

Gebruik bron 1.

3p 9 Laat met behulp van een berekening zien hoe de bewering van de Consumentenbond onderbouwd kan worden.

Gebruik bron 2 en bron 3 bij de vragen 10 en 11

2p 10 Geef de argumentatie bij de reactie van Petra12 op het voorstel van de Consumentenbond.

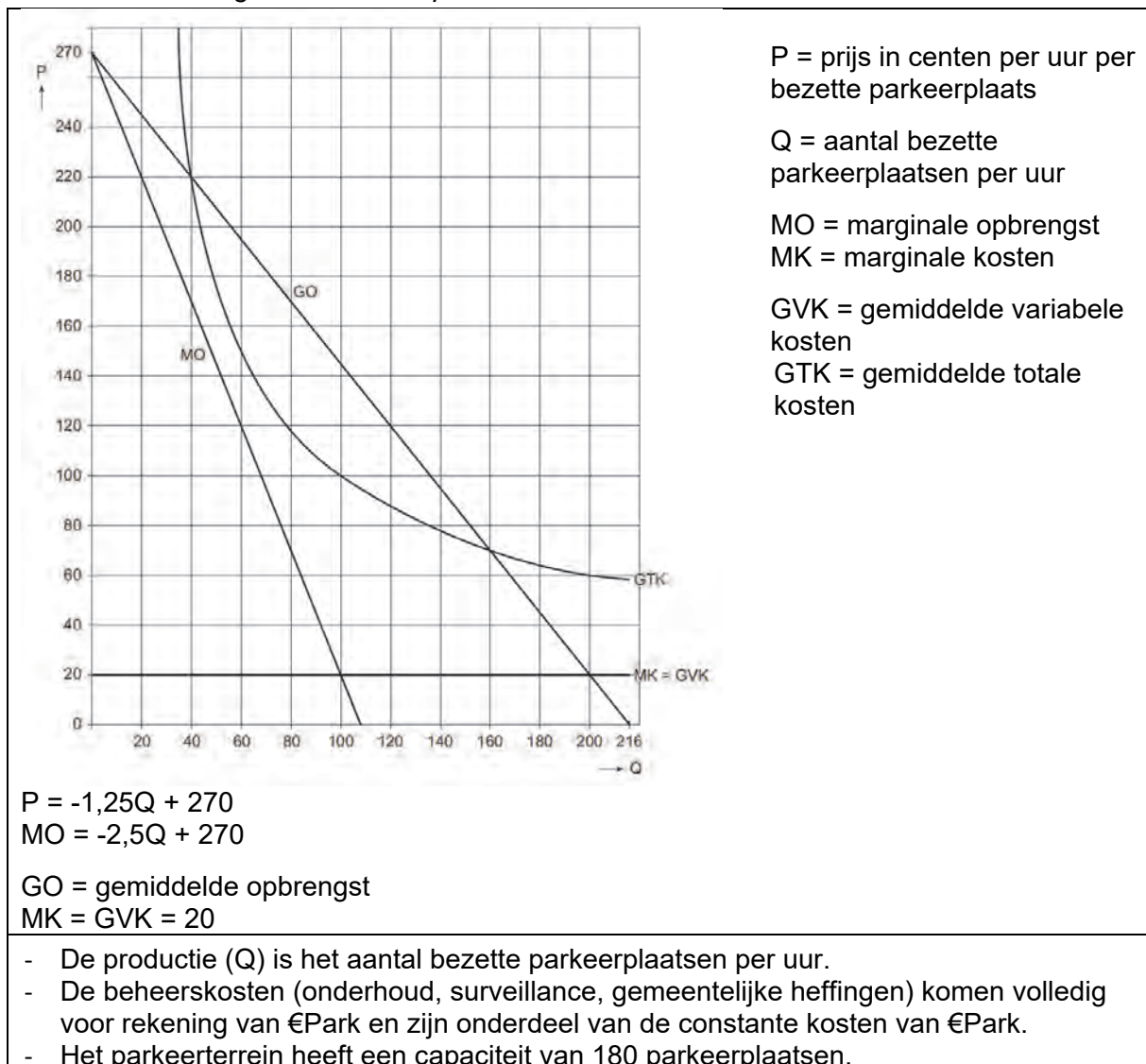
2p 11 Gaat Atilla22 uit van een prijselastische of van een prijsinelastische vraag naar zijn mp3-spelers? Verklaar het antwoord.

Opgave 3 | Parkeren tegen elke prijs? (2012 TV2)

Stedelijke gemeenten staan voor de uitdaging om verantwoord om te gaan met een groeiende vraag naar mobiliteit in een dichtbevolkt gebied. Parkeerbeleid is een onderdeel van goed mobiliteitsbeleid.

Gemeente Biltsche Venen heeft naast het vernieuwde winkel- en kantorencentrum een parkeerterrein aangelegd. Voor de exploitatie van dit parkeerterrein wil de gemeente het alleenrecht geven aan het particuliere bedrijf €Park. De gemeente heeft een marktonderzoek laten uitvoeren naar de vraag naar parkeerruimte van winkelpubliek en van personeel dat gaat werken in de winkels en kantoren. Daarnaast is een schatting gemaakt van de kosten voor de exploitatie door €Park.

bron 8 marktonderzoek gemeente en exploitatiekosten €Park

Gebruik bron 8 bij de vragen 12, 13 en 14.

- 2p 12 Maak van de volgende zinnen juiste economische beweringen die betrekking hebben op de marktsituatie voor €Park:
- Om break-even te bereiken moet €Park minimaal ...(1)... bezette parkeerplaatsen per uur realiseren.
  - Bij een prijs van 100 cent per uur zal de totale winst ...(2)... maximaal zijn.
  - Bij een prijs die maximale bezetting van het parkeerterrein oplevert, zal €Park ...(3)... maken.

Kies uit:

bij (1) 40 / 100 / 150 / 160

bij (2) niet / wel

bij (3) verlies / winst

€Park overweegt als prijs per uur één van de volgende alternatieven: 100, 135 of 145 cent.

- 2p 13 Welke prijs moet €Park kiezen om maximale totale omzet te halen? Verklaar de keuze met een berekening.

- 2p 14 Arceer in bron 8 de maximale totale winst die €Park kan behalen.

De bewoners van een naastgelegen woonwijk, die voorheen gratis konden parkeren op het stukje grond, zijn het niet eens met de plannen van de gemeente. "Klinkklare diefstal, parkeren gaat ons veel geld kosten", aldus Paul Boos, woordvoerder van de bewoners. "En buiten de openingstijden van winkels en kantoren zal een deel van het parkeerterrein leeg blijven. Zonde van de schaarse ruimte en dus een vorm van welvaartsverlies."

Paul Boos doet namens alle wijkbewoners een voorstel aan €Park, zoals te lezen is in bron 9. Hij noemt zijn voorstel een vorm van prijsdiscriminatie.

bron 9 voorstel Paul Boos aan €Park, in drie onderdelen

- Stel een apart parkeertarief in voor de wijkbewoners, dat alléén geldig is buiten de openingstijden van de winkels en kantoren.   - Houd rekening met de relatief lage betalingsbereidheid van deze wijkbewoners.   - Registreer elke wijkbewoner via het kenteken van de auto en gebruik dit om de wijkbewoners toegang tot het parkeerterrein te verlenen buiten de openingstijden van winkels en kantoren.

Gebruik bron 9 en bovenstaande tekst bij de vragen 15 en 16.

- 2p 15 Leg uit dat het voorstel van Paul Boos gezien kan worden als een voorbeeld van prijsdiscriminatie.
- 2p 16 Leg uit hoe uitvoering van het voorstel van Paul Boos kan bijdragen aan beperking van het welvaartsverlies.

Opgave 4 | CO₂ weg ermee! (2015 TV2)

uit het Vakblad voor de bloemisterij - juli 2013:

Het Europese Parlement (EP) wil de geplande veiling van 900 miljoen CO₂-emissierechten (zie bron 1) uitstellen tot uiterlijk 2020.

Het EP is ontevreden over de huidige prijs omdat daarmee de klimaatdoelstelling niet wordt gehaald. In 2008 is door het EP afgesproken dat de uitstoot van CO₂ in 2020 met ten minste twintig procent moet zijn verminderd om zo klimaatverandering tegen te gaan.

Europarlementariër Brink: "Nu inmiddels alle emissierechten door de overheid zijn verleend, komt de prijs van een emissierecht op de tweedehandsmarkt tot stand door het vrije spel van vraag en aanbod."

Brink laat ter ondersteuning van zijn stelling een schema zien (zie bron 2).

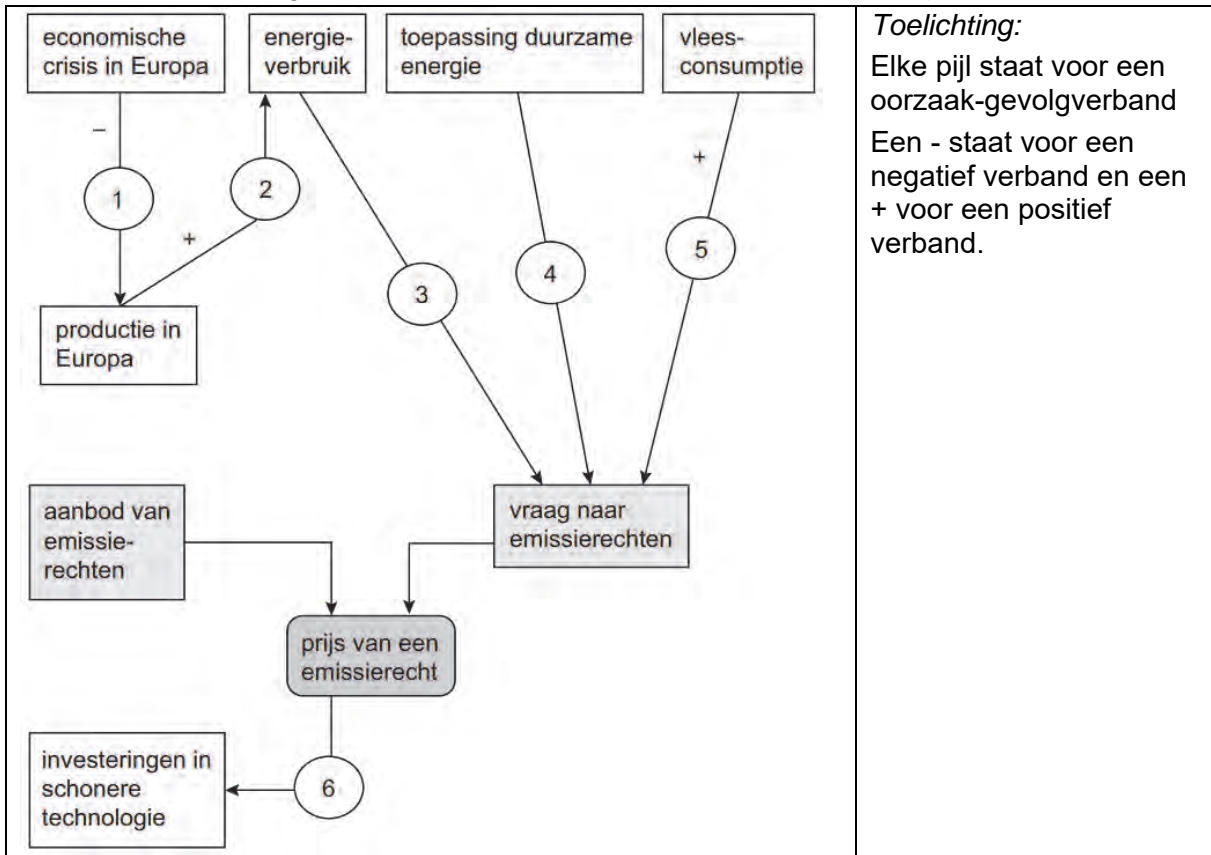

bron 1 emissierechten

Bij veel fabrieken, energiebedrijven, maar ook tuinbouwbedrijven komen broeikasgassen, vooral CO₂, uit de schoorsteen. Die gassen zijn mede oorzaak van de klimaatverandering. De overheid bepaalt de maximale hoeveelheid broeikasgassen die uitgestoten mag worden via emissierechten. Een emissierecht is het recht om 1 ton CO₂ uit te stoten. Emissierechten kunnen door bedrijven worden gekocht op twee markten:

- **eerstehandsmarkt**
Dit is een veiling die door de overheid georganiseerd wordt. Bedrijven kunnen door bieding emissierechten kopen van de overheid.
- **tweedehandsmarkt**
Bedrijven kunnen emissierechten die ze op de veiling hebben aangekocht onderling verhandelen.

bron 2 factoren die de vraag naar en het aanbod van emissierechten in Europa beïnvloeden

Gebruik bron 2 bij de vragen 17 en 18.

Bij één van de pijlen 3 of 4 is sprake van een positief verband.

2p 17 Geef aan bij welke pijl dat het geval is en verklaar de keuze.

2p 18 Zal de prijs van een emissierecht moeten stijgen of dalen om de uitstoot van CO₂ te verminderen? Verklaar het antwoord met behulp van pijl 6.

Brink: “Neem als voorbeeld bedrijf Carbono (zie bron 3). De prijs van een emissierecht bepaalt of dit bedrijf blijft vervuilen of investeert in schonere technologie.”

bron 3 Carbono

Het Nederlandse bloembollenbedrijf Carbono heeft op de eerstehands markt minder emissierechten gekocht dan het aan CO₂ uitstoot. Dit tekort kan Carbono aanvullen door emissierechten te kopen op de tweedehands markt.

Carbono stoot dit jaar 120.000 ton CO₂ uit en beschikt over slechts 95.000 ton CO₂-emissierechten. De prijs van een emissierecht op de tweedehands markt, voor aankoop en

verkoop, is op dit moment 4 euro per ton CO₂.
 Carbono heeft de keuze uit twee mogelijkheden:
 1) het bedrijf koopt er 25.000 emissierechten bij;
 2) het bedrijf neemt maatregelen om de uitstoot tot 88.000 ton CO₂ terug te brengen.
 Deze investeringen kosten het bedrijf 160.000 euro.
 Het bedrijf houdt dan emissierechten over en kan deze op de tweedehands markt verkopen.

Gebruik bron 3 bij de vragen 19 en 20.

2p 19 Welke van de vermelde mogelijkheden 1 of 2 is het voordeligst voor Carbono? Verklaar het antwoord met een berekening.

Brink vervolgt: "Indien de prijs van een emissierecht op de tweedehands markt stijgt, zal Carbono waarschijnlijk een andere keuze maken."

2p 20 Vanaf welke prijs van een emissierecht zal Carbono waarschijnlijk een andere keuze maken? Verklaar het antwoord met een berekening.

Brink concludeert: We moeten de prijs niet helemaal overlaten aan de marktwerking. Ik pleit voor ... (1).... Dit kan door het invoeren van een ... (2)....

2p 21 Maak van de bewering van Brink een economisch juiste tekst.

Kies uit:

bij (1) prijsdiscriminatie / prijsregulering

bij (2) maximumprijs / minimumprijs

Opgave 5 | De prijs van voetbal (2009 TV1)

uit een krant

Het Brabantse Deurne stond op zijn kop toen bleek dat de amateurvoetballers van SV Deurne tijdens de loting van de KNVB-beker gekoppeld werden aan de profvoetballers van Feyenoord. De voorzitter van SV Deurne: "Dit is een droom die uitkomt, en we spelen ook nog thuis. Gezien de verwachte vraag naar kaartjes voor deze wedstrijd moeten we uitwijken naar het stadion van Helmond Sport. De tribune op ons sportpark is te klein." Het bestuur van SV Deurne discussieert over de hoogte van de prijs per toegangskaartje, uitgaande van de verwachte vraag naar kaartjes. De secretaris, de penningmeester en de voorzitter komen ieder met een eigen voorstel.

Gebruik bronnen 1 en 2 bij de vragen 22, 23 en 24.

2p 22 Zullen alle kaartjes verkocht worden bij uitvoering van het voorstel van de secretaris? Verklaar het antwoord.

2p 23 Is er sprake van een consumentensurplus bij uitvoering van het voorstel van de secretaris? Verklaar het antwoord.

2p 24 Bereken de prijs van een toegangskaartje bij het voorstel van de voorzitter.

bron 1 het stadion en de invulling van de plaatsen

locatie	Helmond
aantal plaatsen	4.100
waarvan gratis voor sponsors	200
waarvan beschikbaar voor Feyenoord	400
waarvan vrije verkoop door SV Deurne	3.500

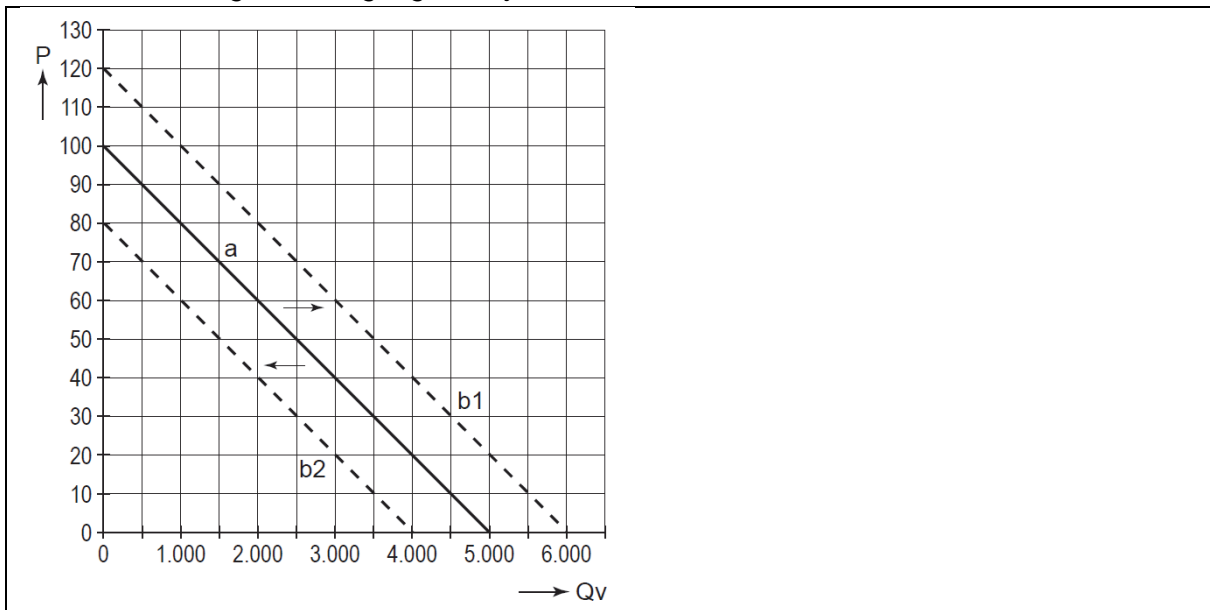
bron 2 de verwachte vraag en voorstellen van het bestuur van SV Deurne

vraag naar kaartjes	$Q_v = -50P + 5.000$ P = prijs in euro's Q _v = vraag naar toegangskaartjes in de vrije verkoop		
de voorstellen	voorstel secretaris	voorstel penningmeester	voorstel voorzitter
prijs per kaartje	€ 25	€ 40	€ ...
voorwaarden bij de gekozen prijs	geen	maximale omzet uit de verkoop van kaartjes	- zo hoog mogelijke prijs - alle kaartjes verkopen

Uiteindelijk wordt de prijs vastgesteld op basis van het voorstel van de voorzitter. Toch verloopt de voorverkoop van de kaartjes moeizaam. De penningmeester heeft daarvoor een verklaring: "Bij de oorspronkelijke vraagvergelijking uit bron 2, die ik naar aanleiding van een enquête heb opgesteld, ben ik ervan uitgegaan dat de wedstrijd niet zou worden uitgezonden op tv. Nu blijkt dat de wedstrijd live op tv wordt uitgezonden. Dat verandert de betalingsbereidheid van de supporters".

In bron 3 zijn, naast de oorspronkelijke vraaglijn a, twee alternatieve vraaglijnen b1 en b2 weergegeven.

bron 3 collectieve vraag naar toegangskaartjes en twee alternatieven

2p 25 Welk van beide vraaglijnen, b1 of b2, geeft de veranderde betalingsbereidheid weer volgens de penningmeester? Verklaar de keuze.

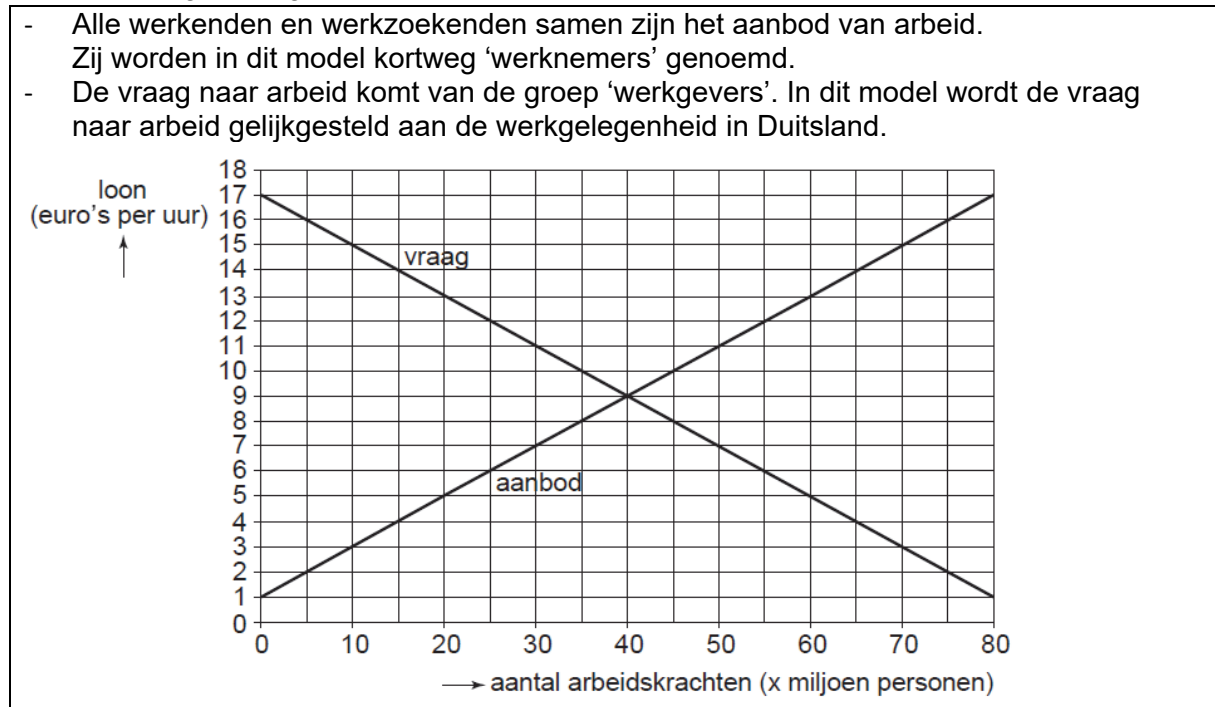
Opgave 6 | Duitse minimalisten? (2010 TV1)

Nederland kent vanaf 1974 een wettelijk minimumloon. Alle werknemers van 15 tot 65 jaar die betaalde arbeid verrichten, hebben recht op een bepaald minimumloon per gewerkt uur. Dit minimumloon vormt de basis voor loonafspraken in de collectieve arbeidsovereenkomsten (cao) die in Nederland worden afgesloten. In Duitsland is er géén algemene wettelijke minimumloonregeling. Een mogelijke invoering van zo'n wettelijk minimumloon is bij onze oosterburen een politiek en maatschappelijk gevoelig thema.

2p 26 Leg uit dat het afsluiten van cao's kan leiden tot meeliftgedrag van werknemers.

Jasper is leerling in een 5 Havo klas van een school in Oldenzaal. Hij kent leeftijdgenoten die in Duitsland in een Aldi supermarkt werken en voor hetzelfde werk minder per uur verdienen dan hij verdient bij Aldi in Oldenzaal. "Hoe kan dat", vraagt hij zich af. Zijn leraar economie vertelt dat dit te maken kan hebben met het feit dat er in Duitsland geen minimumloonregeling is. Om dit uit te leggen, toont hij een modelmatige weergave van de Duitse arbeidsmarkt (bron 17) en stelt: "In deze grafiek wordt de arbeidsmarkt van Duitsland voorgesteld als een markt van volkomen concurrentie met een evenwichtsloon van 9 euro per uur. In werkelijkheid voldoet een arbeidsmarkt van een land niet aan alle kenmerken van deze marktform, maar deze modelmatige weergave kan je helpen om de werking van de arbeidsmarkt en het effect van een minimumloon te begrijpen."

bron 17 modelmatige weergave van de arbeidsmarkt in Duitsland

2p 27 Noem twee kenmerken van de marktform volkomen concurrentie en licht toe waarom een arbeidsmarkt van een land niet aan deze kenmerken voldoet.

De leraar vervolgt: "Bij een loon van 9 euro per uur is het totaal van werknemerssurplus plus werkgeverssurplus maximaal. Stel dat de Duitse regering een wettelijk minimumloon invoert van 10 euro per uur. Het totale surplus zal kleiner worden.

Er zijn in Duitsland voor- en tegenstanders van invoering van een wettelijk minimumloon. Werknemersorganisaties zullen blij zijn en beredeneren dat dit de welvaart van hun leden zal verhogen. Economen echter waarschuwen dat invoering van een wettelijk minimumloon ten koste zal gaan van werkgelegenheid en uiteindelijk kan leiden tot welvaartsverlies in Duitsland."

Gebruik bron 17.

2p 28 Laat met een berekening zien hoeveel werkgelegenheid er in Duitsland zou verdwijnen door invoering van een minimumloon van 10 euro per uur.

Leerlingen krijgen de opdracht om de bewering van de economen, dat invoering van een wettelijk minimumloon uiteindelijk kan leiden tot welvaartsverlies in Duitsland, te illustreren met behulp van de grafiek van bron 18.

Enkele leerlingantwoorden staan hieronder. Eén van deze antwoorden is juist.

👤 Jasper:

“Het werkgeverssurplus zal toenemen met 35 miljoen (B) en het werknemerssurplus neemt af met 37,5 miljoen (B + E), dus de welvaart zal dalen met 2,5 miljoen.”

👤 Yamina:

“Het werkgeverssurplus zal afnemen met 37,5 miljoen (B + E) en het werknemerssurplus neemt toe met 32,5 miljoen (B – F), dus de welvaart zal dalen met 5 miljoen.”

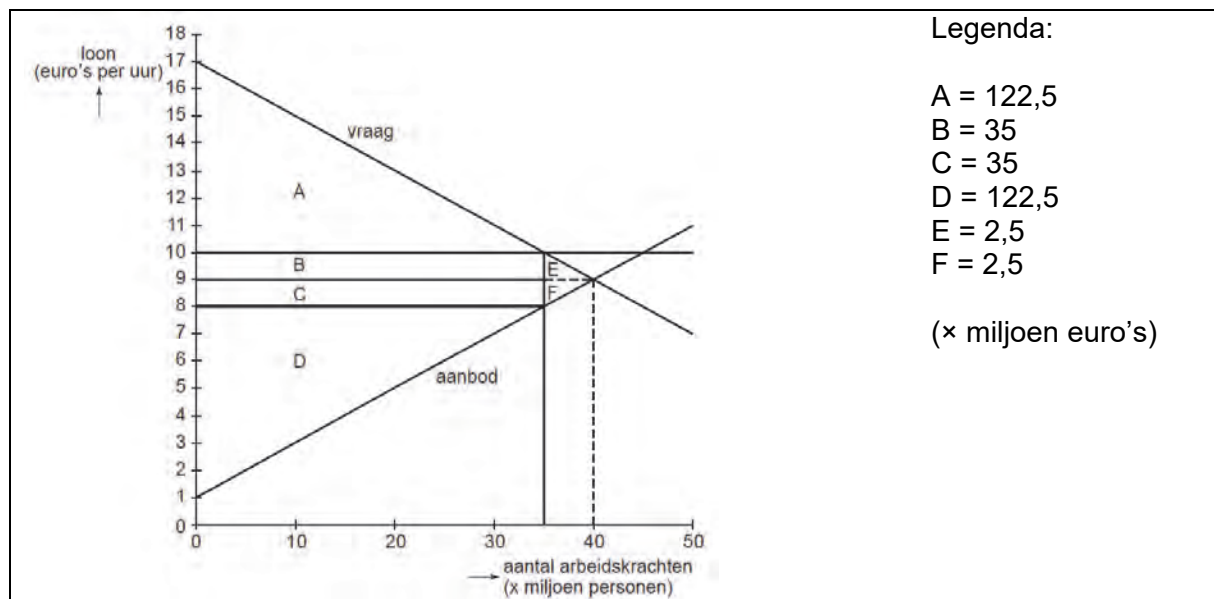
👤 Pieter:

“Het werkgeverssurplus zal afnemen met 35 miljoen (B) en het werknemerssurplus neemt toe met 37,5 miljoen (B + E), dus de welvaart zal dalen met 2,5 miljoen.”

Gebruik bron 18.

2p 29 Welk van deze drie leerlingantwoorden is de juiste? Verklaar het antwoord.

bron 18 werkgeverssurplus, werknemerssurplus en de gevolgen van de invoering van een minimumloon

Opgave 7 | De schol wordt duur betaald (2014 TV2)

Noordzeevissers bieden na de vangst hun vis direct aan op de visafslag. De prijs op de visafslag komt tot stand via een veilingklok. De veilingklok laat een hoge startprijs zien en daarna zakt de prijs totdat een handelaar akkoord is en de partij vis koopt voor de aangegeven prijs. De handelaren verkopen de vis door aan viswinkels en supermarkten.

2p 30 Maak van onderstaande tekst een economisch juiste redenering.

Op de visafslag kunnen vragers en aanbieders de gehele markt overzien: er is sprake van transparantie. Dat is een kenmerk van de marktform ... (1).... Door het mechanisme van de veilingklok kunnen individuele aanbieders ... (2)... direct invloed uitoefenen op de prijs. Hierdoor is de optelsom van het consumenten- en het producentensurplus bij deze marktform ... (3)....

Kies uit:

bij (1) monopolistische concurrentie / volkomen concurrentie

bij (2) niet / wel

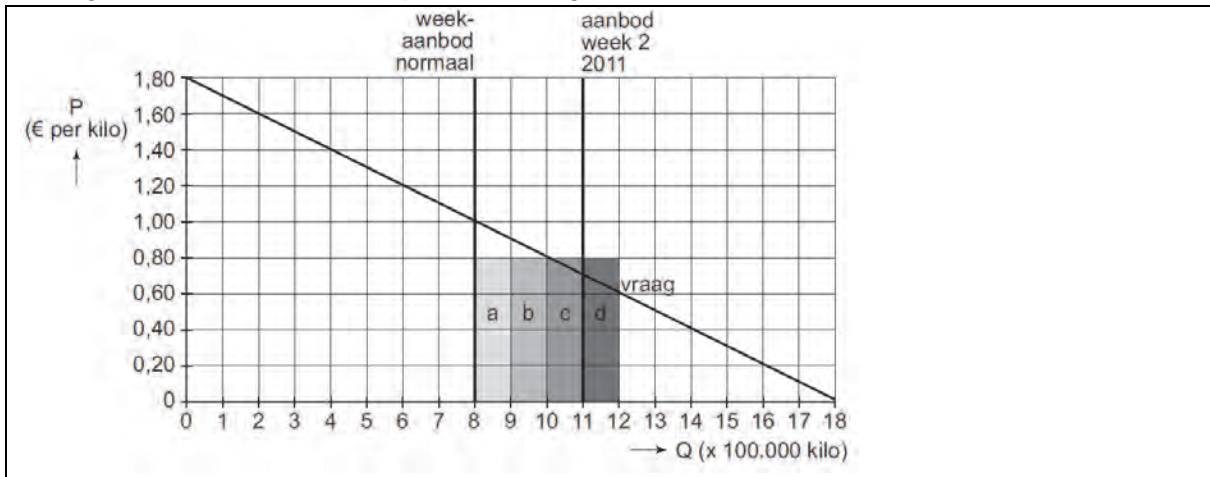
bij (3) maximaal / rechtvaardig

Vanwege de gestegen brandstofprijzen eisen de Noordzeevissers bij de visafslag een garantieprijs voor schol: “Onze vissersboten slurpen brandstof. Als er geen garantieprijs komt, zullen veel scholvissers failliet gaan.” Na overleg wordt er op de visafslag een garantieprijs ingevoerd voor schol. De kenmerken van de regeling staan in bron 1.

bron 1 kenmerken regeling garantieprijs schol op de visafslag

- De garantieprijs (gegarandeerde minimumprijs) van schol wordt vastgesteld op € 0,80 per kilo.
- Er wordt een spaarfonds opgericht.
- In elke week dat de marktprijs hoger ligt dan de garantieprijs dragen alle vissers 2,5% van hun weekomzet af aan het spaarfonds.
- In elke week dat de marktprijs voor schol lager ligt dan de garantieprijs wordt het aanbodoverschot aan schol tegen die garantieprijs opgekocht en vervolgens vernietigd. Deze opkoopkosten worden betaald uit het spaarfonds.

bron 2 vraag en aanbod van schol op de visafslag

In week 2 van het jaar 2011 hebben de Noordzeevissers een uitzonderlijk goede vangst. Dit heeft tot gevolg dat de opkoopkosten die uit het spaarfonds betaald moeten worden € 80.000 bedragen.

Gebruik bron 1 en bron 2 bij de vragen 31 en 32.

- 1p 31 Welke arcering, a, b, c of d, is de juiste weergave van de opkoopkosten in week 2 van 2011 als gevolg van de invoering van de garantieprijs?
- 2p 32 Bereken hoeveel weken er een normale omzet aan schol gehaald moet worden om de opkoopkosten voor week 2 van 2011 te financieren.

Veilingmeester Bot is ontevreden over de prijsregulering: “Door de garantieprijs op schol wordt zowel het spaarfonds als de Noordzee leeggevist. Ik stel voor dat de vrije werking van het marktmechanisme de prijs van schol gaat bepalen. Elke Noordzeevervisser kan dan zelf bepalen hoeveel hij aanbiedt. Hij kan vrijwillig zijn vangst beperken, waardoor het totale aanbod van schol op de visafslag gaat dalen en de veilingprijs stijgt.”

Visserij-econoom Rashid Sumaila reageert: “Om te voorkomen dat de Noordzeevissers in een gevangenendilemma terechtkomen, waardoor er helemaal geen stijging van de veilingprijs optreedt en alsnog de Noordzee wordt leeggevist, zal er een extra maatregel moeten worden genomen. Ik zal uitleggen hoe dat zit...”

- 3p 33 Schrijf het vervolg van de reactie van de visserij-econoom. In het vervolg moeten de volgende aspecten aan de orde komen:
- een uitleg waarom Noordzeevissers door de werking van het vrije marktmechanisme in een gevangenendilemma terecht kunnen komen;
  - een voorbeeld van een maatregel als oplossing voor dit gevangenendilemma, zodat de overbevissing van schol wordt beperkt.

Licht de maatregel toe.

Gebruik ongeveer 100 woorden.

Opgave 8 | Melk in de gierput (2010-pilot TV2)

Al vanaf het begin van de Europese samenwerking is landbouw een belangrijk onderwerp. Zo moet het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) er voor zorgen dat het aanbod van voedsel voldoende is, dat consumenten voor redelijke prijzen landbouwproducten kunnen kopen en dat boeren een behoorlijk inkomen hebben. In 1984 startte de Europese Unie (EU) met garantieprijzen:

minimumprijzen met een door de EU volledig gegarandeerde afzet. Deze regeling leidde tot overschotten: 'melkplassen', 'boterbergen' en 'graanheuvels'.

Deze overschotten werden door de EU opgekocht tegen de garantieprijs en op de wereldmarkt aangeboden tegen zeer lage prijzen, waardoor ontwikkelingslanden minder goed in staat waren een betere landbouweconomie te ontwikkelen.

Om de overproductie van melk tegen te gaan, heeft de EU in de jaren tachtig van de vorige eeuw nieuwe maatregelen geïntroduceerd: het productiequotum en de superheffing. De gegarandeerde afzet en de opkoopregeling van overschotten werden afgeschaft.

2p 34 Leg uit hoe een systeem van garantieprijzen kan leiden tot overschotten.

Stel dat op de Nederlandse markt voor koemelk in een bepaald jaar de volgende gegevens gelden:

vraag:	$Q_v = -250P + 15.000$	$Q =$ hoeveelheid koemelk in miljoenen liters
aanbod:	$Q_a = 750P - 3.000$	$P =$ prijs per liter koemelk in centen

evenwichtsprijs 18 cent per liter

De vraag is afkomstig van enkele zuivelcorporaties en supermarktketens, verder kortweg 'afnemers' genoemd. Het aanbod komt van een groot aantal individuele Nederlandse melkveehouders: de producenten.

De EU stelt voor Nederlandse koemelk een productiequotum vast bij een minimumprijs van 20 cent per liter.

bron 13 productiequotum en superheffing voor melk

Een productiequotum is het recht een bepaalde hoeveelheid te produceren. Sinds 1984 is ieder land in de EU een quotum voor melk opgelegd. Elke individuele melkveehouder krijgt een deel van dit quotum per land toegewezen. In Nederland zijn er 20.000 melkveehouders. Als een melkveehouder meer melk verkoopt aan de afnemers dan het eigen quotum, dan volgt er een hoge boete op deze overproductie: de superheffing. De boete wordt door de EU bepaald als een bedrag in centen per liter. Een quotum is wel verhandelbaar. Indien melkveehouders de melkproductie willen uitbreiden kan het quotum gekocht worden van melkveehouders die de productie willen beperken of beëindigen.

Gebruik bron 13.

2p 35 Toon met een berekening aan dat de gemiddelde omvang van het productiequotum per melkveehouder in Nederland 500.000 liter bedraagt.

De EU-maatregelen beïnvloeden de verdeling van het totale producenten- en afnemerssurplus.

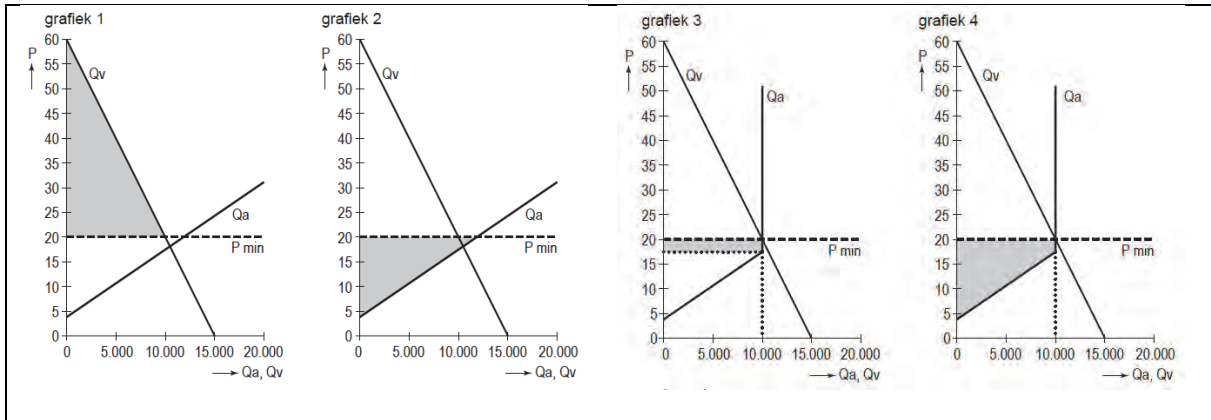
Gebruik bij vraag 36 bron 14.

2p 36 In welke grafiek uit bron 14 is het grijze vlak de juiste omvang van het totale producentensurplus na invoering van de minimumprijs en het productiequotum?

2p 37 Leg uit waarom de invoering van het productiequotum gevolgen heeft voor de omvang van het producentensurplus.

bron 14 vier antwoordmogelijkheden bij vraag 34

Legenda:

Qa = aangeboden hoeveelheid (miljoenen liters)   P = prijs per liter in centen
 Qv = gevraagde hoeveelheid (miljoenen liters)   P min = minimumprijs

uit een krant (maart 2009)

Boer zucht onder dalende prijzen
 Melkveehouder Van den Broek staat iedere morgen om zes uur op om zijn tachtig koeien te melken. Maar iets opschieten doet hij er niet mee. De melk gaat via de slang, die normaal is aangesloten op de melktank, rechtstreeks in de gierput. "Ik heb Campina laten weten dat ze deze maand niet hoeven te komen om de melk op te halen. Nog niet zo lang geleden was de marktprijs bijna 50 cent per liter. Nu is de prijs 18 cent en dat is heel wat minder dan de 28 cent die je per liter als superheffing moet afdragen." Van den Broek heeft namelijk zijn melkquotum van 500.000 liter (geldig tot 1 april) al maanden geleden bereikt. Deze maand gaat ongeveer 1.800 liter per dag de gierput in.

bron 15 kostenoverzicht melkveehouder Van den Broek

kosten 2009, onafhankelijk van de omvang van de productie
 productiekosten bij quotum € 150.000
 rentelasten hypotheek € 20.000
 afschrijving voertuigen € 15.000
 overige vaste kosten € 17.000

kosten 2009, afhankelijk van de omvang van de productie
 veevoer € 0,08 per liter melk
 kosten veearts € 0,02 per liter melk
 overige variabele kosten € 0,05 per liter melk

Gebruik bron 15.

- 2p 38 Bereken welke aanpassing van de superheffing nodig is, zodat Van den Broek bij de gegeven marktprijs van 18 cent zijn overproductie niet meer zal dumpen in de gierput:
- bereken daartoe eerst de marginale kosten van 1 liter melk;
  - bereken vervolgens tot welk bedrag de superheffing minimaal moet worden verlaagd.

In de EU worden op dit moment de productiequota voor melk geleidelijk verruimd met het oog op het stopzetten van het stelsel van garantieprijzen, superheffing en productiequotum voor melk na 2015. Dat zou betekenen dat de vrije werking van het marktmechanisme de prijs van melk gaat bepalen. De Europese melkveehouders zouden dan in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als ze allemaal hun productiecapaciteit maximaal willen benutten.

- 3p 39 Leg uit op welke manier de Europese melkveehouders in een gevangenendilemma terecht kunnen komen, als de EU na 2015 de marktregulering volledig zou stopzetten.

Opgave 9 | Zó kunnen we niet draaien! (2013 TV2)

De gemeente Kreims verhuurt elk jaar gedurende de kermis alle standplaatsen voor attracties. De prijs per standplaats komt tot stand door een systeem van gesloten verhuur: zie bron 1. De huursom is een bron van inkomsten voor de gemeente. Bij het aanbieden van de standplaatsen kan de gemeente aanvullende eisen stellen.

- 1p 40 Van welke marktform is er sprake bij de verhuur van standplaatsen op de kermis van Kreims?

bron 1 *systeem van gesloten verhuur*

Bij een gesloten verhuur maakt elke kermisexploitant zijn betalingsbereidheid voor een standplaats bekend in een gesloten envelop die tot een bepaalde datum kan worden ingeleverd bij de gemeente. Na die datum maakt de gemeente een keuze uit de binnengekomen enveloppen. De aanbidders met het hoogste bod krijgen een standplaats.

Gebruik bron 1.

- 3p 41 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Door ... (1) ... omtrent de biedingen van andere aanbidders zal elke kermisexploitant individueel een zo ... (2) ... mogelijke huurprijs bieden. Zo ontstaat op de kermis van Kreims ... (3) ... en zal de totale opbrengst voor de gemeente Kreims zo ... (4) ... mogelijk worden.

Kies uit:

- bij (1) de onzekerheid / het risico
- bij (2) hoog / laag
- bij (3) averechtse selectie / een gevangenendilemma
- bij (4) hoog / laag

John de Draaijer is exploitant van kinderattractie de Plob. Al jaren staat hij met de Plob op de kermis in Kreims. In 2010 stelde John de ritprijs vast op € 3,50. Opbrengsten en kosten van de Plob staan in bron 2.

- 2p 42 Hoe blijkt uit bron 2 dat John bij een ritprijs van € 3,50 in 2010

- wel winst maakte, maar
- niet de maximale totale winst behaalde?

Licht het antwoord toe met vermelding van gegevens uit bron 2.

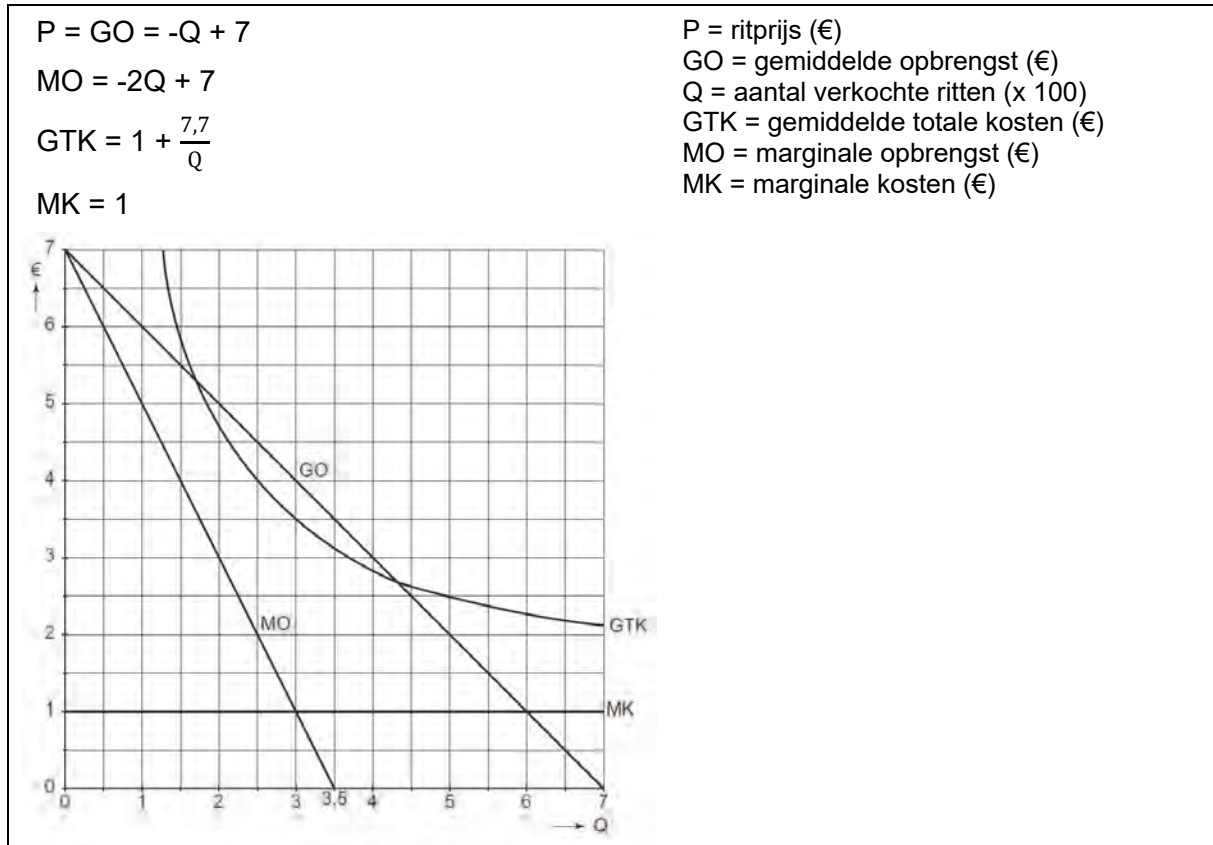
- 2p 43 Arceer in bron 2 de totale winst van de Plob per dag op de kermis van Kreims in 2010.

In 2011 wil de gemeente Kreims de kermis beter betaalbaar maken voor alle kinderen door maximumprijzen vast te stellen. Voor de Plob wordt dat maximaal € 1,20 per rit. John is het niet eens met de hoogte van de maximumprijs. Hij durft echter niet zijn betalingsbereidheid voor de standplaats te verlagen, omdat hij niet weet wat de andere aanbidders zullen doen. John: "Als ik die maximumprijs reken, kan ik zelfs mijn vaste kosten niet dekken."

Gebruik bron 2.

- 2p 44 Heeft John gelijk? Verklaar het antwoord met een berekening.

bron 2 opbrengsten en kosten van de Plob per dag op de kermis van Kreims (2010 en 2011)

Opgave 10 | Groeten uit Schierland, 1ste deel (2013 TV1)

Schierland is een eiland op drie kwartier varen van het vasteland. De eilanders leven vooral van het toerisme. Het aantal toeristen per dag is afhankelijk van het seizoen. Voor hun dagelijkse boodschappen zijn de eilanders en de toeristen afhankelijk van de op Schierland gevestigde aanbieders. Op het eiland zijn één bakker, één kapper, één supermarkt en twee fietsverhuurders. De supermarkt heeft geen brood in het assortiment.

Bakker Van de Wal bakt dagelijks brood. Hij stelt per seizoen een prijs per brood vast waarbij de winst maximaal is. De bakker maakt onderscheid tussen laagseizoen, middenseizoen en hoogseizoen: zie bron 1.

Gebruik bron 1 bij de vragen 45, 46 en 47.

- 2p 45 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Op de markt voor brood is er op Schierland sprake van de marktvorm ...**(1)**....
  - Bij de overgang van het middenseizoen naar het hoogseizoen neemt de vraag naar brood ...**(2)**....
  - In het laagseizoen rekent de bakker per brood een ...**(3)**... prijs dan in het hoogseizoen.

Kies uit:

bij (1) monopolie / monopolistische concurrentie / oligopolie

bij (2) af / toe

bij (3) hogere / lagere

- 2p 46 Toon aan dat in het middenseizoen de winst van bakker Van de Wal maximaal is bij een prijs van € 2 per brood.

Op een dag in het hoogseizoen verkoopt de bakker 1.200 broden.

- 2p 47 Bereken hoe groot het verschil in omzet per dag voor de bakker is tussen het middenseizoen en het hoogseizoen.

bron 1 vraag naar brood per dag, marginale opbrengst en marginale kosten

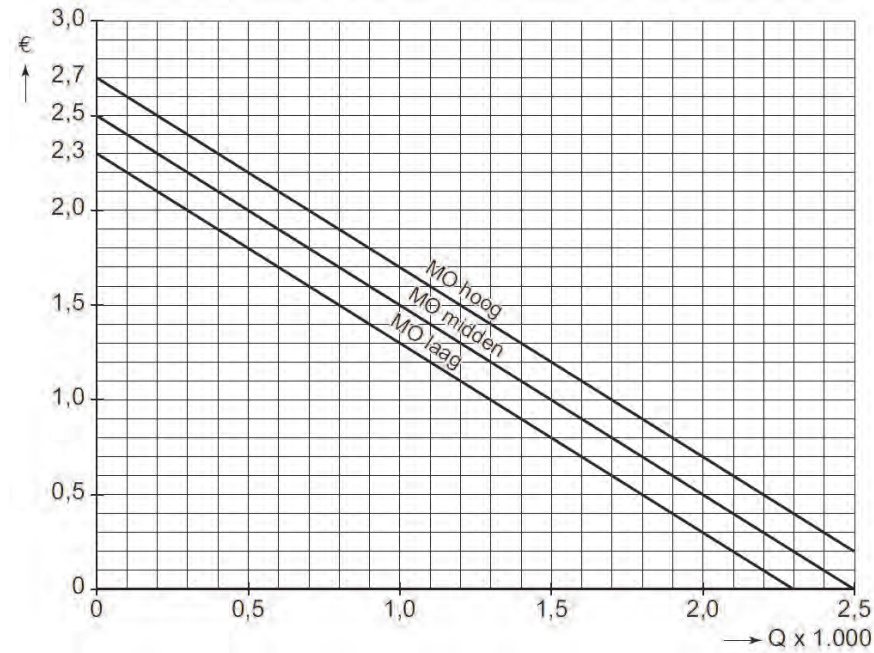
De vraag naar brood per dag (Q_v) en de marginale opbrengst (MO) zijn verschillend per seizoen: hoog, midden of laag.

	Vraag naar brood
laagseizoen	$Q_v = -2000P + 4.600$
middenseizoen	$Q_v = -2000P + 5.000$
hoogseizoen	$Q_v = -2000P + 5.400$

P = prijs per brood in euro's

Q = aantal broden per dag

De marginale kosten bedragen € 1,50.

Het tweede deel van deze opgave staat bij het domein 'Samenwerken & Onderhandelen'.

Hints

Opgave 1 | Het is maar een spelletje... (2015 TV2)

- 1 Bedenk eerst wat er bij (2) en (3) ingevuld moet worden. Vul daarna (1) in.
Bij monopolistische concurrentie zijn er veel aanbieders. Bij een oligopolie maar een paar.
- 2 Maximale omzet wordt gehaald bij een productieomvang waar geldt: $MO = 0$.
 $GO = \text{prijs}$.
- 3 Maximale winst wordt gehaald bij een productiemomvang waar geldt: $MO = MK$.
 $GO = \text{prijs}$.
- 4 Maximale winst wordt gehaald bij een productiemomvang waar geldt: $MO = MK$.
Consumentensurplus: wat de consumenten bereid zijn om méér te betalen dan zij hoeven te betalen.
Producentensurplus: wat de producten méér verdienen dan zij minimaal willen verdienen.
- 5 Prijselasticiteit geeft aan hoe sterk de vraag van consumenten reageert op een prijsverandering. Reageren jongens meer of minder op een prijsstijging van de spelletjes dan meisjes?
- 6 Zelfbinding is het vrijwillig afwijken van een dominante strategie.

Opgave 2 | Wie betaalt het gratis downloaden? (2012 TV2)

- 7 Meeliftersgedrag wil zeggen dat iemand (gratis) kan profiteren van iets waarvoor een ander betaald heeft.
- 8 Op basis waarvan zal iemand beslissen om een muziekalbum te maken? Wat heeft dit te maken met het gratis downloaden?
- 9 Bereken het totale effect op de welvaart met behulp van het surplus van consument (bestaat uit een toe- en een afname) en producent.
- 10 Hoe betaal je voor de auteursrechten als je in de winkel een CD koopt?
En wat stelt de consumentenbond voor?
- 11 Als de prijs omhoog gaat, gaat de vraag omlaag.
 $\text{Omzet} = \text{prijs}(\uparrow) \times \text{afzet}(\downarrow)$ - welk pijltje moet groter zijn om de omzet te laten dalen?
Let op je formulering!

Opgave 3 | Parkeren tegen elke prijs? (2012 TV2)

- 12 Bij (1):
Break-even-afzet: waar kosten en opbrengsten gelijk zijn aan elkaar.
Bij (2):
Maximale totale winst haalt een bedrijf bij de productieomvang waar geldt: $MO = MK$
Bedenk welk van de lijnen iets zegt over de prijs.
Bij (3):
De productiecapaciteit is 180 parkeerplaatsen.
- 13 Maak een tabel waarbij je bij elke prijs de omzet uitrekent.
Bereken daarvoor met behulp van de prijs-afzet-functie de verkopen bij elke prijs.
- 14 Bepaal met behulp van $MO = MK$ hoeveel bezette parkeerplaatsen het bedrijf wil.
 $TW = GW \times Q$ (lengte $\times$ breedte = oppervlakte rechthoek)
 $GW = GO - GTK$
- 15 Prijsdiscriminatie betekent dat verschillende consumenten voor hetzelfde product een andere prijs moeten betalen.
- 16 Welvaart is de mate waarin mensen in hun behoefte kunnen voorzien.
Waaruit bestaat het voordeel in dit voorstel?
Gaan er anderen op achteruit als dit voorstel wordt uitgevoerd?

Opgave 4 | CO2 weg ermee! (2015 TV2)

- 17 Bij een positief verband hebben oorzaak en gevolg dezelfde richting: $\uparrow \rightarrow \uparrow$ of $\downarrow \rightarrow \downarrow$.
Bij een negatief verband een tegenovergestelde richting: $\uparrow \rightarrow \downarrow$ of $\downarrow \rightarrow \uparrow$.
- 18 Een emissierecht geeft het recht om te vervuilen. Wanneer zullen bedrijven kiezen voor investeren in schonere technologie, wanneer emissierechten goedkoop of duur zijn?
- 19 Bij optie 1 zijn er alleen kosten voor het kopen van extra emissierechten.
Bij optie 2 zijn er de kosten van de investeringen, maar ook opbrengsten door de verkoop van emissierechten.
Reken van elke optie de uiteindelijke kosten uit.
- 20 Eigenlijk vraagt de opgave om een break-even-punt.
Maak voor beide opties een vergelijking om de kosten uit te rekenen, waarbij je P invult in plaats van de gegeven prijs van € 4.
- 21 Bij een minimumprijs wil de maatschappij graag een hogere prijs dan de marktprijs (om de producent te beschermen).
Bij een maximumprijs wil de maatschappij graag een lagere prijs dan de marktprijs (om de consument te beschermen).

Opgave 5 | De prijs van voetbal (2009 TV1)

- 22 Gebruik de collectieve vraagfunctie, maar pas op de beschrijving van Q.
- 23 Er is een consumentensurplus wanneer iemand bereid is méér te betalen dan hij moet betalen.
- 24 Gebruik weer de collectieve vraag -functie. Let weer goed op de beschrijving van Q.
- 25 Zullen er meer of minder mensen naar de wedstrijd komen als het live op TV komt?
Let op je formulering!

Opgave 6 | Duitse minimalisten? (2010 TV1)

- 26 Meeliftersgedrag wil zeggen dat iemand (gratis) kan profiteren van iets waarvoor een ander betaald heeft.
- 27 De kenmerken van volkomen concurrentie zijn: veel vragers en veel aanbieders, een homogeen product, een transparante markt en vrije toetreding.
- 28 Werkgelegenheid ontstaat doordat bedrijven Arbeid vragen.
Hoe hoger het loon, hoe minder arbeid er gevraagd wordt.
Bekijk in de grafiek hoeveel arbeid er gevraagd wordt.
- 29 Arceer met verschillende kleuren het werkgeverssurplus (=consumentensurplus) en het werknemerssurplus (=producentensurplus) bij het evenwichtsloon én in geval van het minimumloon.
Kijk daarna wat er veranderd is.

Opgave 7 | De schol wordt duur betaald (2014 TV2)

- 30 Bedenk goed welke marktvorm bij 'veel vragers en veel aanbieders' op een 'transparante markt' hoort. Daaruit volgen dan ook de twee andere antwoorden.
- 31 Alleen het overschot dat ontstaat bij de minimumprijs zal moeten worden opgekocht.
Begin dus met het aflezen van het aanbodoverschot.
- 32 Stap 1: bereken de totale omzet in een normale week.
In totaal moet er € 80.000 in het fonds gestort worden.
- 33 Bij dit gevangendilemma hebben de vissers de neiging om zich zodanig te gedragen dat iedereen er uiteindelijk slechter vanaf komt.

Opgave 8 | Melk in de gierput (2010-pilot TV2)

- 34 Een garantieprijs biedt de producent (vaak) een hogere prijs dan de evenwichtsprijs. In de evenwichtsprijs is er geen overschot of tekort. Wat doet de vraag en het aanbod als de prijs hoger wordt?
- 35 Er mag geen overschot ontstaan, dus de totale maximale productie moet verkocht kunnen worden voor 20 cent.
Die maximale productie wordt gelijk verdeeld over alle melkveehouders.
- 36 Producentensurplus: hoeveel een producent méér krijgt dan hij minimaal wil ontvangen voor het product.
Door het productiequotum mogen producenten niet onbeperkt produceren.
- 37 Je kunt alleen een surplus hebben over producten die geproduceerd en verkocht worden.
- 38 Marginale opbrengst: hoeveel stijgt de opbrengst als hij 1 liter melk extra produceert?
Marginale kosten: hoeveel stijgen de kosten als hij 1 liter melk extra produceert?
Door de superheffing stijgen de marginale kosten.
Wanneer de $MK > MO$ zal de producent het product dumpen in de gierput.
- 39 Bij een gevangenendilemma ontstaat door gebrek aan overleg / vertrouwen een situatie die niet optimaal is.
Wat gebeurt er met de prijs (en de winst) als ze allemaal hun productiecapaciteit gaan gebruiken?
Zouden ze dat ook doen als ze met elkaar zouden overleggen / afspraken maken?

Opgave 9 | Zó kunnen we niet draaien! (2013 TV2)

- 40 Hoeveel aanbieders zijn er van standplaatsen in de gemeente Kreims?
- 41 Bij (2 en 4):
als je niet weet wat anderen doen en je wilt graag een plaats; bied je dan een hoog of een laag bedrag?
Bij (3):
averechtse selectie = als op basis van informatieongelijkheid uiteindelijk de ongewenste dingen overblijven.
gevangenendilemma = als de uitkomst van een keuzeprocess op basis van gebrek aan overleg/vertrouwen niet optimaal is.
- 42 Welke productieomvang wordt gekozen op basis van een prijs van € 3,50?
- je maakt winst als de opbrengst $>$ kosten (gebruik de bron!)
- maximale winst haal je bij de productie-omvang waar geldt: $MO=MK$
- 43 Bepaal met behulp van de prijs hoeveel ritten er worden verkocht.
 $TW = GW \times Q$ (lengte x breedte = oppervlakte rechthoek)
 $GW = GO - GTK$
- 44 Bereken hoeveel ritten verkocht worden voor een prijs van € 1,20.
Omzet = prijs $\times$ afzet
Vergelijk dit bedrag met de vaste kosten.

Opgave 10 | Groeten uit Schierland, 1ste deel (2013 TV1)

- 45 Bij (1) – hoeveel bakkers zijn er?
Bij (2) – wanneer komen de meeste toeristen?
Bij (3) – in het laagseizoen zijn er minder klanten. Minder vraag = een .... Prijs.
- 46 Maximale winst haalt een producent bij een hoeveelheid producten waarbij geldt: $MO=MK$.
Welke prijs hoort bij die hoeveelheid?
NB. Een vraagvergelijking geeft het verband tussen afzet en prijs.
- 47 In beide seizoenen streeft hij naar maximale winst: $MO=MK$
Omzet = prijs $\times$ hoeveelheid

Uitwerkingen

Opgave 1 | Het is maar een spelletje... (2015 TV2)

- 2p 1 bij (1) verkoopmarkt
 bij (2) monopolistische concurrentie
 bij (3) oligopolie
- (1) juist 1
  - (2) en (3) juist 1
- 2p 2 Maximale omzet wordt bereikt bij
- $MO = 0$
 $-2Q + 50 = 0$
 $2Q = 50$
 $Q = 25$ (aflezen uit grafiek is toegestaan) 1
  - $GO = -Q + 50$
 $GO = -25 + 50$
 $GO = 25$: de prijs is € 25 1
- 2p 3 Maximale totale winst wordt bereikt bij
- $MO = MK$
 $-2Q + 50 = 5$
 $2Q = 45$
 $Q = 22,5$ 1
  - $GO = -Q + 50$
 $GO = -22,5 + 50$
 $GO = 27,5$: de prijs is € 27,50 1
- 2p 4 Oppervlak:
- consumentensurplus: cde 1
  - producentensurplus: aceg 1
- 1p 5 -0,1
 Er staan alleen jongens in de rij om als eerste een computerspel te kopen. Jongens blijken dus minder prijsgevoelig dan meisjes bij de vraag naar games.
- 1p 6 Onjuist
 De PEGI-richtlijn wordt verplicht opgelegd door de EU. (Bij zelfbinding moet er sprake zijn van een vrijwillige strategie.)

Opgave 2 | Wie betaalt het gratis downloaden? (2012 TV2)

- 2p 7 Een antwoord waaruit blijkt dat consumenten die gratis downloaden profiteren van het aanbod van muziek dat wordt 'gefinancierd' door de kopers van een cd/dvd.
- 2p 8 Een antwoord waaruit blijkt dat het gratis downloaden leidt tot het mislopen van inkomsten voor de muziekindustrie, hetgeen de winstperspectieven voor nieuwe muzikanttitels verslechtert.
- 3p 9 Een voorbeeld van een juist antwoord is:
- consumentensurplus (downloads) stijgt met $1.500.000.000 \times € 0,12 = € 180.000.000$ en daalt met € 60 miljoen (winkelverkoop) 1
  - het producentensurplus (winkelverkoop) daalt met € 100 miljoen 1
  - welvaart neemt toe omdat het totale surplus toeneemt (met € 20 miljoen) 1
- 2p 10 Een argumentatie waaruit blijkt dat consumenten die digitale apparatuur kopen en niet gratis muziek downloaden via deze heffing ook betalen voor de gratis downloads van anderen, terwijl ze al bijdragen aan de auteursrechten voor de muzikanten bij de aankoop van een cd in de winkel.
- 2p 11 Prijselastische vraag
 Uit de verklaring moet blijken dat de prijsverhoging van de mp3-spelers, als gevolg van de

heffing, leidt tot een meer dan evenredige daling van de gevraagde hoeveelheid, omdat de totale omzet (inclusief heffing) zal afnemen (volgens de bewering van Atilla22).

Opgave 3 | Parkeren tegen elke prijs? (2012 TV2)

- 2p 12 bij (1) 40
 bij (2) niet
 bij (3) verlies
 indien (1) juist 1
 indien (2) en (3) juist 1

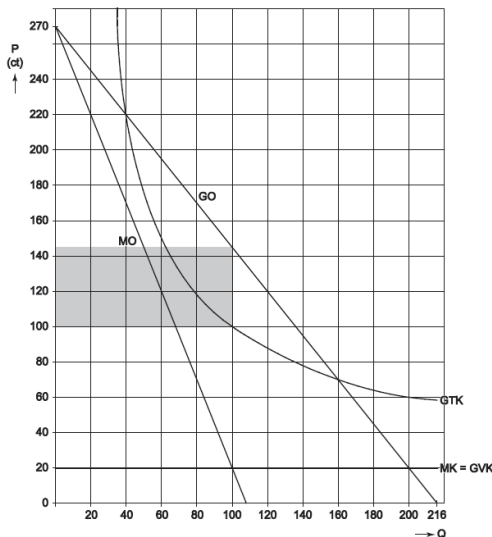
2p 13 135 (cent)

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- omzet is maximaal als de marginale omzet nul is:
 $2,5Q = 270 \rightarrow Q = 108 \rightarrow P = -1,25 \times 108 + 270 = 135$
- een berekening van de totale omzet $P \times Q$ bij de gegeven prijzen, waaruit blijkt dat de omzet het hoogst is bij 135

P	Q	P × Q
100	136	13.600
135	108	14.580
145	100	14.500

2p 14

- 2p 15 Uit het antwoord moet blijken dat in dit voorstel de buurtbewoners voor een zelfde product een andere prijs betalen, omdat ze buiten de openingstijden van winkels en kantoren tegen een lager tarief mogen parkeren dan andere gebruikers.
- 2p 16 Een antwoord waaruit blijkt dat uitvoering van dit voorstel betekent dat er toch wordt voorzien in (een deel van) de behoefte aan parkeerruimte door wijkbewoners zonder dat dit (volledig) ten koste gaat van de behoeftebevrediging van andere / nieuwe gebruikers van het parkeerterrein.

Opgave 4 | CO2 weg ermee! (2015 TV2)

- 2p 17 Bij pijl 3
 Meer / minder energieverbruik zal leiden tot meer / minder vraag naar emissierechten.
- 2p 18 Stijgen
 Een prijsverhoging van een emissierecht zal ertoe leiden dat bedrijven meer gaan investeren in schonere technologie. De keuze voor deze investeringen zal namelijk aantrekkelijker worden wanneer de kosten van het alternatief van niet-investeren hoger worden gemaakt.

- 2p 19 Mogelijkheid 1
 Mogelijkheid 1 kost $(25.000 \times 4) = 100.000$ euro.
 Mogelijkheid 2 levert $(7.000 \times 4) = 28.000$ euro op aan emissierechten en kost verder 160.000 euro. Dus netto kost maatregel 2: 132.000 euro.
Opmerking: uitsluitend 2 of 0 scorepunten.
- 2p 20 Vanaf 5 euro
- Mogelijkheid 1 kost $25.000p$ ($p =$ prijs van een emissierecht). 1
  - Mogelijkheid 2 kost $160.000 - 7.000p$ 1
  - De evenwichtssituatie is $25.000p = 160.000 - 7.000p$.
 $p = 5$ (dus 5 euro) 1
- 2p 21 Bij:
- (1) prijsregulering 1
  - (2) minimumprijs 1

Opgave 5 | De prijs van voetbal (2009 TV1)

- 2p 22 Ja
 Bij een prijs van € 25,- is de vraag naar kaartjes:
 $Q_v = -50 \times 25 + 5.000 = 3.750$, terwijl er maar 3.500 kaartjes in de vrije verkoop gaan.
- 2p 23 Ja
 Uit het antwoord moet blijken dat de maximale betalingsbereidheid voor een kaartje voor deze wedstrijd bijna € 100 is, terwijl de voorgestelde prijs slechts € 25 is, hetgeen betekent dat er veel vragers zijn die bereid waren meer dan € 25 te betalen voor een kaartje.
- 2p 24 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
 (maximaal 3.500 toegangkaartjes in de vrije verkoop:)
 $3.500 = -50P + 5.000 \rightarrow 50P = 1.500 \rightarrow P = 30$ (euro)
- 2p 25 b2
 Een verklaring waaruit blijkt dat, als gevolg van de live uitzending van de wedstrijd, bij iedere prijs de bereidheid van de consument om een kaartje te kopen kleiner wordt, waardoor de vraaglijn naar links is verschoven.

Opgave 6 | Duitse minimalisten? (2010 TV1)

- 2p 26 Uit het antwoord moet blijken dat bij afgesloten cao's ook werknemers die géén lid zijn van een werknemersvertegenwoordiging (vakbond) recht hebben op de overeengekomen arbeidsvoorwaarden.
- 2p 27 Voorbeelden van een juist antwoord zijn:
- ✓ vrije prijsvorming:
 Loonvorming op de arbeidsmarkt wordt vaak gereguleerd door overheid (bijvoorbeeld minimumloon) en werkgevers- en werknemers organisaties (loonafspraken).
  - ✓ homogeen 'product':
 Arbeid is niet homogeen, want er zijn verschillen in scholing, ervaring, vaardigheid e.d.
  - ✓ vrije toetreding:
 Arbeidskrachten kunnen niet vrij toe- en uittreden, omdat ze gebonden zijn aan de woonplaats of kwalificaties en/of werkvergunningen nodig hebben om toe te treden.
  - ✓ transparantie:
 Niemand beschikt over volledige informatie over wie, wat, waar en wanneer vraagt en aanbiedt op de arbeidsmarkt.
- Opmerking: per juist kenmerk plus juiste toelichting 1 punt.*
- 2p 28 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
 vraag naar arbeid in de evenwichtssituatie minus vraag naar arbeid bij minimumloon:
 $40 - 35 = 5$ (miljoen personen)

2p 29 Yamina

Voorbeelden van een juiste verklaring zijn:

- ✓ Een antwoord waaruit blijkt dat in de evenwichtssituatie het totaal van werkgevers- en werknemerssurplus bestaat uit alle delen $A + B + C + D + E + F$ en dat na invoering van het minimumloon de delen $E + F$ afvallen.
Dat is een totaal welvaartsverlies van $2,5 + 2,5 = 5$ miljoen.
- ✓ Een antwoord waaruit blijkt dat in de evenwichtssituatie het totaal van werkgevers- en werknemerssurplus 320 miljoen bedraagt ($A + B + C + D + E + F$) en na invoering van het minimumloon slechts 315 miljoen ($A + B + C + D$),
hetgeen een welvaartsverlies betekent van $320 - 315 = 5$ miljoen.

Opgave 7 | De schol wordt duur betaald (2014 TV2)

2p 30 bij (1) volkomen concurrentie

bij (2) niet

bij (3) maximaal

indien (1) en (3) juist

1

indien (2) juist

1

2p 31 C

2p 32 Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- normale weekomzet: $800.000 \times \text{€ } 1 = \text{€ } 800.000 \rightarrow$

2,5% in het fonds = € 20.000 (per normale week)

1

- $\frac{\text{€ } 80.000}{\text{€ } 20.000} = 4$. Er zijn 4 normale weken nodig om te zorgen dat er voldoende geld in het fonds zit om de opkoop in week 2 te financieren

1

3p 33 De te beoordelen aspecten zijn correct uitgewerkt.

- Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

Een uitleg waaruit blijkt dat Noordzeevissers de keuze hebben tussen veel en weinig schol vangen. Als er geen overleg tussen de Noordzeevissers plaatsvindt, zullen ze allen geneigd zijn zo veel mogelijk schol te vangen en aan te bieden; de (dominante) strategie die tot een suboptimaal resultaat leidt. Dit werkt overbevissing in de hand, met het gevaar dat in de toekomst vrijwel geen vis meer kan worden gevangen, terwijl bovendien de veilingprijs niet zal stijgen. Alle vissers zullen zo slechter af zijn. (Vissers zullen zelf niet snel hun vangst beperken, zonder het vertrouwen dat hun collega's dat ook doen)

2

- Voor het noemen van een juiste maatregel

1

Voorbeelden van een maatregel zijn:

- overleg tussen de Noordzeevissers met bindende afspraken Een uitleg waaruit blijkt dat vissers in onderling overleg komen tot bindende afspraken tot vangstbeperking, waardoor overbevissing (en een groot verlies van visgronden in de toekomst) wordt voorkomen (en een stijging van de veilingprijs kan worden gerealiseerd).
- het instellen van een quotum Een uitleg waaruit blijkt dat op de visafslag een quotum kan worden ingesteld om het aanbod van vis te beperken (en daarmee overbevissing te voorkomen, waarbij tevens een stijging van de veilingprijs kan worden gerealiseerd).

Opgave 8 | Melk in de gierput (2010-pilot TV2)

2p 34 Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

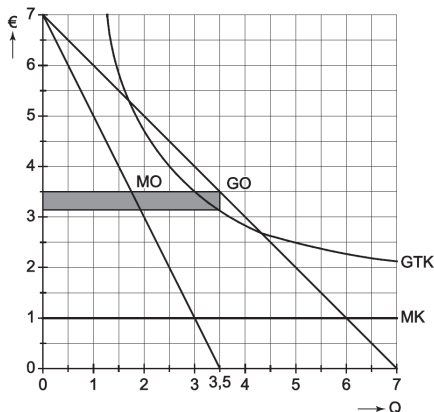
- ✓ Een antwoord waaruit blijkt dat deze garantieprijsen als minimumprijs boven de marktprijs liggen en daarmee het aanbod stimuleren en de vraag afremmen.
- ✓ Een antwoord waaruit blijkt dat het garanderen van de afzet producenten zal stimuleren om zo veel mogelijk te produceren, zonder daarbij de productie af te stemmen op de vraag.

- 2p 35 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
- $Q_v = -250 \times 20 + 15.000 = 10.000$ (mln liter koemelk), dus wordt het quotum vastgelegd op 10.000 miljoen liter 1
  - Per melkveehouder is het quotum $\frac{10.000 \text{ miljoen}}{20.000} = 500.000$ liter 1
- 2p 36 Grafiek 4
- 2p 37 Uit het antwoord moet blijken dat de instelling van een productiequotum voor de producenten (melkveehouders) betekent dat zij geen surplus realiseren op de overschotproductie die ontstaat als gevolg van het instellen van een minimumprijs.
- 2p 38 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
- marginale kosten bedragen $0,08 + 0,02 + 0,05 = \text{€ } 0,15$ (15 cent) 1
  - om dumping te voorkomen moeten de marginale kosten niet hoger worden dan de marginale opbrengsten: $15 + \text{superheffing} = 18 \rightarrow$
superheffing moet dalen naar (maximaal) $18 - 15 = 3$ cent 1
- 3p 39 Als er geen overleg plaatsvindt tussen de individuele melkveehouders zullen zij allemaal geneigd zijn zo veel mogelijk melk te produceren en aan te bieden, hetgeen zal leiden tot veel aanbod en, gegeven de vraag naar melk, een relatief lage prijs. Daardoor zal de omzet laag zijn in verhouding tot de hoge kosten die een grote productie vergt en kan de winst per melkveehouder lager zijn dan wanneer ze in overleg zouden besluiten tot productiebeperking.

Opgave 9 | Zó kunnen we niet draaien! (2013 TV2)

- 1p 40 Monopolie
- 3p 41 bij (1) de onzekerheid
bij (2) hoog
bij (3) een gevangenendilemma
bij (4) hoog
- 2p 42 Voorbeelden van een juist antwoord zijn:
- Een antwoord op basis van de vergelijkingen waaruit blijkt dat
    - $3,50 = -Q + 7$ dus $Q = 3,5$
 $GTK = 1 + \frac{7,7}{3,5} = 3,2$ en John dus winst maakt omdat $GO > GTK$ 1
    - maar niet de maximale winst, want $MO = -2 \times 3,5 + 7 = 0 < MK$ 1
  - Een antwoord waaruit blijkt dat uit de grafiek afgeleid kan worden dat
    - bij een prijs van € 3,50 de afzet 350 ritten bedraagt, waarbij de gemiddelde opbrengst (GO) hoger is dan de gemiddelde totale kosten (GTK) 1
    - maar de totale winst niet maximaal is omdat bij 350 ritten de marginale kosten (MK) hoger zijn dan de marginale opbrengsten (MO) 1

2p 43

- 2p 44 Ja (John heeft gelijk)
 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
- nieuwe afzet als $P = 1,20 \rightarrow 1,2 = -Q + 7 \rightarrow Q = 5,8$ (580 ritten) 1
  - omzet wordt $580 \times 1,20 = 696$,
 hetgeen minder is dan de vaste kosten, $7,7 \times 100 = 770$ 1

Opgave 10 | Groeten uit Schierland, 1ste deel (2013 TV1)

- 2p 45 bij (1) monopolie
 bij (2) toe
 bij (3) lagere
 indien alle drie juist 2
 indien twee van de drie juist 1
 indien één of géén van de drie juist 0
- 2p 46 Een voorbeeld van een juist antwoord is:
 $MO = MK$
 MO midden is gelijk aan 1,5 bij $Q = 1,0 \rightarrow 1.000$ broden
 $P = \frac{-1}{2000} \times 1.000 + 2,5 = 2$ (euro)
- 2p 47 Een voorbeeld van een juiste berekening is:
- $1.200 = -2.000P + 5.400 \rightarrow P = 2,10$ 1
  - verschil in omzet: $1.200 \times 2,10 - 1.000 \times 2 = € 520$ 1